VERSLAG

VAN DE

WERKZAAMHEDEN

DER

COMMISSIE VOOR CHOLERA-ZIEKEN

TE

GRONINGEN

IN HET JAAR 1854,

BENEVENS EENIGE OPMERKINGEN EN BIJZONDERHEDEN OP DEZE EPIDEMIE BETREKKELIJK;

MEDEGEDEELD DOOR HAREN VOORZITTER

W. GERHARDS,

Predikant bij de Vereenigde Doopsgezinde Gemeente aldaar.

(GEDRUKT TEN VOORDEELE VAN HET CHOLERA-FONDS.)

PRIJS 60 CENT.

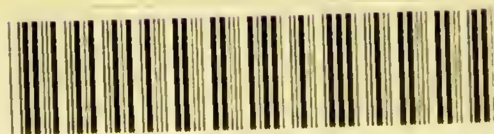
TE GRONINGEN, BIJ

P. W. VAN HEIJNINGEN BOSCH

EN DE

ERVEN C. M. VAN BOLHUIS HOITSEMA.

1855.

22900417100

[illegible]

VERSLAG

VAN DE

WERKZAAMHEDEN

DER

COMMISSIE VOOR CHOLERA-ZIEKEN

TE

GRONINGEN

IN HET JAAR 1854,

BENEVENS EENIGE OPMERKINGEN EN BIJZONDERHEDEN OP DEZE EPIDEMIE BETREKKELIJK;

MEDEGEDEELD DOOR HAREN VOORZITTER

W. GERHARDS,

Predikant bij de Vereenigde Doopsgezinde Gemeente aldaar.

(GEDRUKT TEN VOORDEELE VAN HET CHOLERA-FONDS)

TE GRONINGEN, BIJ

P. W. VAN HEIJNINGEN BOSCH

EN DE

ERVEN C. M. VAN BOLHUIS HOITSEMA.

1855.

VOORBERIGT.

Door bijzondere omstandigheden, die voor het Publiek niet het minste belang hebben, zien de volgende bladen later het licht, dan ik mij voorgesteld en gewenscht had. De redenen, welke de Commissie voor Cholera-Zieken alhier bewogen, ook nu, even als vroeger, openlijk mededeeling te doen van het in 1854 *door haar verrigte, zijn op bladzijde* 4 *en* 5 *door mij opgegeven. Bij eene vergelijking van dit tweede met het in* 1849 *door haar uitgegeven Verslag zal men spoedig ontwaren, dat zij bij het heerschen der laatste Epidemie nog al wat uitbreiding aan hare werkzaamheden gegeven heeft. Dit veroorzaakte natuurlijk meerdere moeite, maar deze meerdere moeite is ook door de resultaten dier uitbreiding wél beloond. Voor 't overige heb ik niets meer hierbij te voegen dan den wensch, dat ook andere Commissiën, met hetzelfde*

—

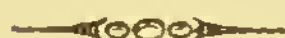
doel hier en daar in ons Land opgerigt, besluiten mogen, een Verslag van hare verrigtingen en bemoeijingen uit te geven, als een onverhoopte terugkeer der Cholera de hervatting harer werkzaamheden noodzakelijk mogt maken, opdat men door onderlinge voorlichting en raadgeving in staat gesteld moge worden, ter bestrijding van dien nog zoo weinig gekenden, maar zoo magtigen vijand die maatregelen te nemen, welke bij ondervinding gebleken zijn de beste uitkomsten op te leveren.

W. GERHARDS.

Groningen, den 12 April 1855.

> Da es feststeht, dass das Proletariat über Verhältniss von der Cholera ergriffen wird, und dies lediglich zum grössten Theil in äusseren zu beseitigenden Verhältnissen liegt: so muss *nach Möglichkeit* dem Proletariate das Proletarische genommen werden.
>
> Dr. MECKLENBURG.

> Eine *vernünftige Aengstlichkeit* im diätetischen Verhalten im innigsten Einklange mit einer *religiösen*, welche Gewissenhaftigkeit erzeugt und hingehaltene heilige Pflichten nicht länger verschieben will, ist das Wesentlichste, was zum *Schutze* gegen diese Epidemie, und wenn man von derselben befallen wird, zum *Troste* gereicht; mit einem Worte: man halte Ordnung im *Körper* und in der *Seele*.
>
> EDUARD VON AMBACH.

Ofschoon de Cholera sinds het jaar 1832 ons Land reeds meermalen bezocht heeft, en onze Geneeskundigen dus ook meermalen in de gelegenheid geweest zijn om door eigen waarneming nader bekend te worden met deze ziekte, zoo blijft zij toch ook voor hen nog altijd veel vreemds en duisters behouden. Wel schijnt hun na dien herhaalden terugkeer wat meer licht over haar te zijn opgegaan, doch ook nu nog worden, zoowel hier te Lande als elders, omtrent haren *aard*, hare *oorzaken*, hare *uitbreiding* en *geneeswijze*

de meest uiteenloopende gevoelens bij hen gevonden, en weet men misschien weinig meer met zekerheid, dan dat de Cholera, eenmaal hier of daar, hoe en waardoor dan ook, ontstaan, zich soms verbazend snel uitbreidt, dat zij de voor het leven meest noodzakelijke organen aantast, dat zij, even als iedere andere Epidemie, vooral die woningen gaarne binnensluipt, in welke armoede en onzindelijkheid heerschen, maar overigens leeftijd spaart noch kunne, en dikwijls binnen weinige uren de naauwste banden verbreekt en de schromelijkste verwoestingen aanrigt overal, waar zij zich vertoont. Dat zulk eene ziekte reeds bij het naderen, en vooral bij het uitbreken en spoedig toenemen er van, vrees en bezorgdheid verwekt, is allezins natuurlijk; maar even natuurlijk, en zeker is het ook, dat men te eerder voor haren aanval blootstaat en een ligte buit van haar wordt, wanneer men door verstandige redenering die vrees en bezorgdheid niet tracht te matigen, maar integendeel voedsel aan haar geeft, en zich niet versterkt in dat geloof, hetwelk iedere beproeving, die de Hemelsche Vader nuttig en noodig acht voor zijne kinderen, ons uit het regte oogpunt leert beschouwen, en rustig en kalm, tevreden en blijmoedig doet zijn, ook dan, als gevaren ons omringen, of Zijne hand reeds zwaar op ons drukt. Doch zoo verkeerd en gevaarlijk het aan den *eenen* kant is dien vijand te zeer te vreezen, of te denken, dat hij te magtig is om met eenig goed gevolg bestreden te worden, zoo verkeerd en gevaarlijk is het aan den *anderen* kant hem gering te achten en er zich niet met beleid en voorzigtigheid tegen te wapenen. Het moge met betrekking tot deze ziekte dan al in meerdere mate waar zijn dan met betrekking tot anderen, dat men nog in menigerlei opzigt rondtast in het duistere, en dat geneeskundige hulp in duizende en tienduizende gevallen niets vermogt; het is ook niet minder

waar, dat duizenden en tienduizenden door die hulp, als ze vroeg genoeg werd ingeroepen, zijn gered, en hun behoud naast God daaraan te danken hebben; het is ook niet minder waar, dat door het tijdig inroepen dier hulp, en het nemen van gepaste maatregelen, vooral ten behoeve der armen en minvermogenden, het ontstaan der Cholera dikwijls voorgekomen, hare uitbreiding tegengegaan en aan de daaraan lijdenden, behalve de geneeskundige hulp, veel verschaft kan worden, wat zij zich zelven niet kunnen verschaffen, en toch tot hunne herstelling zoo nuttig en noodig is.

Van deze en dergelijke gedachten doordrongen, noodigde ik in den zomer van het jaar 1849, toen ook hier even als elders de Cholera heviger dan ooit woedde, eenigen mijner Stadgenooten uit om zich met mij tot eene Commissie te vereenigen, en al datgene te doen, wat men vermogt en dienstig zou oordeelen, voor de zieken niet alleen, maar ook voor de gezonden, die bij Cholera-lijders inwoonden en tot den min of meer behoeftigen stand behoorden. Dat zulk eene Commissie niet enkel uit mannelijke, maar ook uit vrouwelijke leden bestond, kwam mij om onderscheiden redenen zeer wenschelijk voor, en dat ook Geneeskundigen daarin zitting hadden, achtte ik even noodzakelijk als wenschelijk. Aan mijne uitnoodiging werd gereedelijk voldaan, en weldra mogt ik mij verheugen in den goeden uitslag mijner pogingen. Moeijelijk voorzeker was de taak, die deze Commissie op zich nam, maar groot was ook de ijver harer leden, en krachtig de medewerking en ondersteuning, die zij vond, zoowel bij de Heeren Doctoren als bij hare overige Medeburgeren en het Plaatselijk Bestuur. Hoe kon dit ook anders in eene Stad als de onze, waar het getal dergenen zoo groot is, die steeds bereid zijn om al wat waarlijk nuttig is en goed te helpen bevorderen? Hoe

kon dit ook anders in eenen tijd, waarin in zoo vele huisgezinnen de nood al hooger en hooger klom, de behoefte aan hulp hoe langer zoo dringender werd, en niet slechts het hart, maar ook het verstand en eigen belang gebiedend vorderden, dat er handen aan het werk geslagen werden om in die behoefte te voorzien, om dien nood te lenigen en erger kwaad af te wenden? Ruim drie maanden bleef de Cholera destijds onder ons heerschen, en eerst toen zij als geheel geweken beschouwd mogt worden, meende de Commissie hare bemoeijingen te mogen staken. Zij verheugde zich, dat zij dit konde doen, doch achtte het desniettemin raadzaam zich niet te ontbinden, maar vereenigd te blijven, opdat zij terstond gereed mogt zijn hare taak te hervatten, als dit vroeger of later noodig mogt wezen, en nam toen tevens het besluit, om een Verslag harer werkzaamheden gedurende die zorgvolle dagen te laten drukken en algemeen verkrijgbaar te stellen; deels omdat zij zich hiertoe verpligt rekende jegens allen, die haar op de eene of andere wijze behulpzaam geweest waren ter bereiking van het doel, hetwelk zij zich voorstelde, deels ook omdat zij dacht, dat zulk eene openlijke mededeeling van hare verrigtingen en ondervindingen bij een' lateren terugkeer der Cholera in ons Land welligt eenige waarde en nut zoude kunnen hebben voor anderen. Immers, hoezeer men ook mogt wenschen, dat een terugkeer van haar niet mogt plaats vinden, zoo had men. toch maar al te gegronde redenen om het tegendeel te vreezen. En zoolang deze zoo vernielende en zich zoo spoedig uitbreidende ziekte nog zooveel duisters en schrikverwekkends heeft, en men in hare voorkoming en genezing niet gelukkiger is, mag het van veel belang gerekend worden, niet alleen dat Geneeskundigen, maar ook dat anderen, die onder hun oog en onder hunne

voorlichting de bestrijding dier Epidemie zich tot taak stellen, hunne op ervaring steunende opmerkingen mededeelen en algemeen bekend maken, welke wapenen hun gebleken zijn daartoe vooral geschikt te zijn, en welke maatregelen, ten dien einde door hen genomen, goede uitkomsten hebben opgeleverd. Zoo althans oordeelde hierover onze Commissie, die daarom ook nu, even als vroeger, besloot, dat een Verslag van hare werkzaamheden kort vóór en gedurende het heerschen der Cholera alhier in de maanden October en November l.l. gedrukt zou worden, en mij verzocht, mij met het opmaken daarvan te willen belasten. Gaarne voldoe ik aan dat verzoek, en dankbaar zal ik mij verheugen, en tijd en moeite, aan dit werk te koste gelegd, rijkelijk beloond achten, als mijne Medeburgers daaruit zien mogen, dat hunne gelden en gaven wél door ons besteed zijn, en ik overigens door mijne mededeelingen en opmerkingen ook maar iets mag bijdragen tot vermindering van te groote vrees voor deze ziekte, maar tevens tot aansporing om zich in tijds met moed en kracht tegen dien vijand te wapenen, ten einde men bij zijne komst dadelijk kunne doen, wat geschikt is, niet alleen om het velerlei leed, dat hij sticht, te verzachten, maar ook om zijne magt te fnuiken en zijn verder doordringen tegen te gaan.

Reeds in 1853 brak de Cholera in sommige Landen van ons Werelddeel op nieuw uit, en rigtte zij hier en daar ontzettende verwoestingen aan. Dit streed wel met de berekeningen en verwachtingen van hen, die er iets meer van meenden te weten dan anderen, en op grond van haren vroegeren loop het er voor hielden, dat zij zich eerst later

in Europa weder zou vertoonen. Maar de Cholera stoort zich aan geene menschelijke berekeningen en stelt de zekerste verwachtingen te leur, en hoezeer er ook soms in haren loop en hare verschijning eenige orde en regel schijnt te heerschen, zoo volgt zij toch op verre na niet telkens denzelfden weg, en keert zij op geene gezette en vooraf te bepalen tijden terug, maar handelt geheel naar luim en willekeur, bezoekt drooge en hooggelegen oorden zoowel als lage en moerassige, en vreest koude zoo min als hitte. Ook in ons Land drong zij in de tweede helft van dat jaar op nieuw door, en daar er hoegenaamd geene reden bestond om te vooronderstellen, dat Groningen ditmaal van haar bevrijd zou blijven, zoo had onze Commissie reeds in tijds de noodige maatregelen van voorzorg genomen, en in overleg met het Plaatselijk Bestuur en de Geneeskundige Commissie datgene gedaan, wat zij meende te moeten doen. Het bleek dan ook maar al te spoedig, dat hare voorzorg niet overbodig was, want nadat zich reeds in het midden en tegen het einde van October een paar zeer dubieuse gevallen hadden voorgedaan, ontving zij op den laatsten dag dier maand het officiëel berigt, dat in een gezin even buiten de Kranepoort, bewonende een klein, laag en aan het Reitdiep gelegen huis, de Cholera Asiatica was uitgebroken. Den volgenden dag kwam in datzelfde gezin een tweede en derde patiënt, en kort daarna vertoonde zich de ziekte nu ook hier en daar in de Stad. Doch gelukkig bleef het getal der door haar aangetasten slechts gering, en toen zij aan het einde van het jaar als geweken beschouwd mogt worden, bedroeg hetzelve niet meer dan 31, waarvan er 12 herstelden en 19 overleden. Om het kleine aantal zieken kon de Commissie destijds meer in stilte werkzaam zijn, en daar zij in 1849 eenige gelden overgehouden en in de Spaarbank belegd had,

en in deze dagen van de beide Vereenigingen het *Groninger Harmonie-Gezelschap* en *Ons Genoegen* eene belangrijke bijdrage, zijnde een gedeelte van de opbrengst eener kort te voren gehouden Openlijke Vergadering, ontving, zoo kon zij in het noodige voorzien en al hare uitgaven bestrijden, zonder dat zij een beroep op de liefdadigheid harer Stadgenooten behoefde te doen.

Maar nu was hare kas ook bijna geheel uitgeput. Doch hierdoor meende zij zich niet te moeten laten weerhouden, om, zoodra haar in 't vorige jaar bekend werd, dat de Cholera zich weder in een paar steden van ons Land geopenbaard had, eenige voorzorgs-maatregelen te nemen, onder welke de voornaamste, maar ook de meest kostbare was, dat zij een zeer groot aantal woningen van behoeftigen liet reinigen en witten, en zorg droeg, dat een nog veel grooter aantal slaapplaatsen van versch stroo voorzien werd. Die maatregel toch was haar bij ondervinding gebleken te nuttig te zijn, dan dat zij dien uit gebrek aan de noodige gelden, welke tot de uitvoering daarvan vereischt werden, achterwege wilde laten, en die gelden openlijk aan te vragen vóór hier nog eenig spoor dier Epidemie aanwezig was achtte men om geene noodelooze bezorgdheid te verwekken en om meer andere redenen ongeraden. De Commissie stelde daarenboven te veel vertrouwen op de Regering dezer Stad en hare Medeburgers, dan dat zij niet verwachten zoude, dat zij krachtig door hen geholpen zou worden, als de Cholera werkelijk mogt uitbreken, en men zich dus genoodzaakt zou zien hunne hulp in te roepen. En haar vertrouwen werd niet beschaamd, hare verwachting niet teleurgesteld, want toen de gevreesde ziekte op het einde van September ll. zich weder hier vertoonde en in het midden van October om hare groote boosaardigheid zoowel als om hare snelle toeneming een

dreigend aanzien kreeg en vele gemoederen met angst vervulde, werd die hulp haar rijkelijk verleend, en mogt zij zich over de toezending van vele en aanzienlijke geschenken in *Geld*, *Linnen*, *Katoen*, *Dekens*, *Kleedingstukken*, *Levensmiddelen* enz. verheugen. Van alles, wat haar destijds door hare Stadgenooten en enkele menschenvrienden, elders woonachtig, ten behoeve der arme Cholera-lijders en hunne huisgenooten is toegezonden, heeft zij wekelijks naauwkeurige opgave gedaan in de beide Groninger Couranten. Zij ontving daarenboven van de Regering dezer Stad, die ook reeds op hare eerste aanvrage de benoodigde localen op het Raadhuis ten haren gebruike welwillend afgestaan en menig ander blijk van medewerking aan haar gegeven had, de som van *f* 500, als vergoeding voor door haar gemaakte kosten, die uit den aard der zaak door de Stad gedragen moesten worden; en voorts van het *Reciteer-Collegie* „*Lulofs*" en het straks genoemde *Groninger Harmonie-Gezelschap* de zuivere opbrengst van het door die beide Vereenigingen op den 20sten November gehouden Declamatorium, ten bedrage van *f* 440—78; terwijl eindelijk bij deze opnoeming van ondersteuning en medewerking, door de Commissie ook nu weder ondervonden, niet onvermeld mag blijven, dat de Heer Mr. P. W. VAN HEIJNINGEN BOSCH en de Erven C. M. VAN BOLHUIS HOITSEMA, even als in 1849, zoo ook in het vorige jaar niet alleen al hare Advertentiën, hoe uitvoerig ook, geheel kosteloos in hunne Dagbladen geplaatst, maar ook eene groote menigte kaartjes, die tot verschillende oogmerken dienen moesten, zonder eenige vergoeding met de meeste bereidvaardigheid gedrukt hebben, en dat eerstgenoemde nog bovendien zorg droeg, dat alle goederen, welke de Commissie uitdeelde, vooraf gemerkt werden, voor zooverre men dit noodig oordeelde.

Zulk eene krachtige medewerking en ondersteuning, waarvoor ook hier de hartelijkste dank wordt toegebragt aan allen, die daartoe het hunne hebben bijgedragen, vervulde de Commissie met innige blijdschap, en stelde haar niet alleen in staat om in alle huisgezinnen, in welke de Cholera uitbrak of dreigde uit te breken, en waar hare hulp vereischt werd, die terstond te verleenen, en alles te doen, wat zij zoowel voor de nog gezond als voor de reeds ziek zijnde leden van die gezinnen nuttig en noodig achtte, maar zij liet haar daarenboven bij het eindigen harer werkzaamheden in December ll. van de haar toevertrouwde gelden ook nog eene betrekkelijk vrij aanzienlijke som overhouden. In 1853 was het haar gebleken, hoe goed het was, dat zij dadelijk over eenige gelden beschikken kon, en daar men het wel voor zeker mag houden, dat de Cholera ons nog niet voor het laatst bezocht zal hebben, zoo heeft zij, deze ondervinding zich ten nutte makende, en geene vrijheid meenende te hebben, om de haar toegezonden gelden tot een ander einde te besteden, dan waartoe die gegeven werden, de overgehouden som zóó belegd, dat zij eenige rente opbrengt, en terstond er over beschikt kan worden, als dit bij een' vroegeren of lateren terugkeer der ziekte noodig zijn mogt.

Welk gebruik de Commissie van de ontvangen gelden en goederen gemaakt heeft, zal uit de mededeeling van hare verrigtingen en bemoeijingen blijken. Vóór en aleer ik echter hiertoe overga, meen ik nog iets naders omtrent hare *zamenstelling* en *inrigting*, haar *doel* en haren *werkkring* te moeten zeggen. Doch dit behoeft niet veel te wezen, daar reeds in het Verslag van 1849 hierover het een en ander werd medegedeeld, en er na dien tijd in het een zoo min als in het ander vele en groote veranderingen gekomen zijn. Dit geldt in de eerste plaats de *zamenstelling* van onze

Hoofd-Commissie en de daaruit benoemde Sub-Commissiën, die op kleine wijzigingen na geheel dezelfde gebleven is, en alleen met betrekking tot haar personeel eenige meerdere verandering ondergaan heeft. Enkelen harer leden toch hadden vroeger reeds om verschillende en allezins gegronde redenen verzocht, dat voor hen anderen gekozen mogten worden, en aan dat verzoek was, hoezeer dan ook met leedwezen, voldaan, terwijl een ander lid onzer Commissie, de waardige en voor haar gezin en de Maatschappij zoo nuttige Mevrouw J. L. BAART DE LA FAILLE, geb. VAN WAGENINGEN, haar na eene ziekte van slechts weinige dagen in December jl. door den dood werd ontrukt, zoodat zij voor het tegenwoordige bestaat uit de onderstaande personen, van welke echter de beide met een * geteekende door bijzondere omstandigheden verhinderd werden ditmaal aan onze werkzaamheden deel te nemen, en wel eerstgenoemde wegens haar verblijf in Italië, en laatstgenoemde wegens het overlijden harer Dochter.

Ds. W. GERHARDS, *President.*
Ds. A. T. REITSMA, *Vice-President.*
J. W. C. Baron VAN ITTERSUM, *Thesaurier.*
U. G. SCHILTHUIS, JZ., *Secretaris.*
Mr. I. L. SCHAAP, *Vice-Secretaris.*
Mr. H. EDELINCK.
Prof. J. BAART DE LA FAILLE.
Prof. W. MUURLING.
Dr. D. DE VRIES REILINGH.
Dr. R. J. TELLEGEN.

A. M. L. Barones D'AULNIS DE BOUROUILL. *
H. M. DE SAVORNIN LOHMAN, geb. FEITH.

H. A. NISSON, Weduwe MASCHECK.
M. C. J. MUURLING, geb. VAN DER LOEFF.
M. C. UNIA VAN NAERSSEN, geb. FORSTEN.
C. C. SCHILTHUIS, geb. VAN DELDEN.
C. Douairière VAN SWINDEREN, geb. Barones THOE SCHWARTSENBERG EN HOHENLANSBERG. *

Ook de *inrigting* onzer Commissie en alles, wat daarop betrekking heeft, is sedert hare oprigting nagenoeg dezelfde gebleven. De ondervinding toch had ons die als goed en voor deze Stad allezins doelmatig doen kennen en daarom meende men hierin geene verandering te moeten maken, dan in zooverre die tot vereenvoudiging en een' meer geregelden afloop van het werk strekken konde. Om deze reden trachtte de Commissie dan ook nu op eene eenigzins andere wijze dan in het jaar 1849 kennis te bekomen van de door Cholera bezochte gezinnen en de daar bestaande meest dringende behoeften. Wel gaf zij ook nu, even als toen, terstond na de officiële aankondiging van de aanwezigheid der ziekte binnen deze Stad aan alle hier practiserende Geneesheeren kennis van het hervatten harer werkzaamheden, en noodigde zij hen beleefdelijk en dringend uit door voorlichting en mededeeling, zooveel in hun vermogen was, haar behulpzaam te willen zijn in het bereiken van het voorgestelde doel, maar om hunne vele bezigheden, vooral in zulk een' tijd, meende zij niet te mogen vergen, dat haar al de Cholera-lijders, die zij in behandeling kregen, dagelijks door hen werden opgegeven, maar hen alleen te moeten verzoeken, dit zoo spoedig mogelijk te doen met betrekking tot de zoodanigen, bij welke hare tusschenkomst naar hun oordeel dadelijk vereischt werd. En toch was zulk eene dagelijksche en geregelde opgave van alle minvermo-

gende Cholera-lijders voor haar volstrekt noodig, als zij hare taak behoorlijk volbrengen en dat nut stichten zou, hetwelk zij zoo gaarne stichten wilde. Daarom had zij zich dan ook al eenigen tijd vóór het uitbreken dezer Epidemie in betrekking gesteld met de Plaatselijke Commissie van geneeskundig Toevoorzigt, van welke één lid, Dr. BEILINGH namelijk, ook zitting heeft in de onze, en in overleg met haar niet alleen het een en ander beraamd en besloten, maar haar tevens verzocht, dagelijks aan mij mededeeling te willen doen van de bij haar door de Heeren Doctoren op hunne gewone lijsten als door de ziekte aangetast opgegeven personen. Met de meeste bereidvaardigheid voldeed genoemde Commissie aan dat verzoek, en daardoor werd ik geregeld in staat gesteld, om terstond zelf onderzoek te doen naar de voornaamste behoeften bij de opgegeven patiënten, of dit te laten doen door daartoe in dienst gestelde lieden, ten einde vervolgens hiervan kennis te geven aan de onderscheiden Sub-Commissiën, wier tusschenkomst vereischt werd, opdat deze onverwijld in die behoeften zouden kunnen voorzien. En gelijk in de wijze om kennis te bekomen van de door de Cholera aangetaste personen eenige verandering raadzaam geacht werd, zoo oordeelde men die ook nuttig in de wijze om in hunne behoefte aan kleeding, dekking en ligging te voorzien, en meenden de vier Dames, welke de Sub-Commissie uitmaakten, die de zorg daarvoor op zich genomen had, dezelve te moeten splitsen, en hare werkzaamheden alzoo te verdeelen, dat twee er van zich uitsluitend met de vervaardiging en de beide anderen met de berging en uitdeeling der goederen belastten, terwijl wij voorts bij het begin der Epidemie besloten, om aan die huisgezinnen, in welke zij uitbrak en gebrek aan goed voedsel heerschte, een doorloopend kaartje te geven, op welks

vertooning zij, zoolang de omstandigheden dit vorderden, dagelijks de benoodigde portiën van de spijze konden bekomen, welke door ons gekookt werd, als zijnde deze wijze om in dat gebrek te voorzien niet alleen minder omslagtig, maar ook beter dan die, waarop zulks in 1849 geschiedde, toen er dagelijks andere kaartjes vereischt en de Heeren Doctoren om de uitreiking daarvan verzocht werden.

Even als destijds, zoo hield de Commissie ook nu weder hare vergaderingen op het Raadhuis, in welk gebouw, als midden in de Stad gelegen en daartoe bij uitnemendheid geschikt, ook mij door Burgemeester en Wethouders een locaal was afgestaan, om er als Voorzitter van onze Commissie mijne werkzaamheden te verrigten, gelijk dit dan ook met adsistentie van twee Boden, K. SUIDINGH en J. F. SCHUILING, dezelfde, die in 1849 bij ons in dienst was, van den 10den October tot den 9den December des voormiddags van 9 tot 1 en des avonds van 6 tot 10 uur geschiedde. Daar evenwel het getal Cholera-lijders nu op verre na zoo hoog niet klom als toen, en daarenboven bij onze Commissie alles behoorlijk georganiseerd en geregeld was, zoo oordeelde men het niet noodig zoo dikwijls als vroeger te vergaderen, maar kwam men meestal slechts om de 14 dagen zamen, om van de ingekomen stukken kennis te nemen, de mededeelingen en voorstellen van de onderscheiden Sub-Commissiën en enkele leden aan te hooren, daarop te besluiten, en alle verdere maatregelen, die ter bereiking van het doel, hetwelk men zich voorstelde, nuttig en noodig geacht werden, met onderlinge voorlichting en gemeenschappelijk overleg te beramen.

En waarin dat *doel* bestond, blijkt duidelijk genoeg uit het reeds gezegde, en behoeft dus naauwelijks nog opzettelijk vermeld te worden. Wij wilden, zoolang wij het noo-

dig oordeelden, niet alleen aan minvermogende Cholera-lijders zelven, maar ook, als zulks vereischt werd, aan hunne huisgenooten, onverschillig tot welke godsdienstige gezindte zij behoorden, en of zij al of niet in eene tijdelijke of vaste bedeeling waren opgenomen, buiten de geneeskundige hulp, waarin van wege de Stad en Diaconie voorzien werd, geheel kosteloos het volstrekt noodige verschaffen, en voor 't overige alles doen, wat wij vermogten en geschikt achten om het ontstaan der ziekte te voorkomen, hare uitbreiding tegen te gaan en hare genezing te bevorderen. Met deze weinige woorden meen ik niet slechts het doel onzer Commissie, maar ook de grenzen van haren *werkkring* genoegzaam te hebben aangeduid, en opdat hieromtrent bij de onderscheiden Armbesturen geene onzekerheid mogt bestaan, werd ons medelid EDELINCK, Archidiaken bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente alhier, uitgenoodigd, om aan de Heeren Boekhouders der verschillende Diaconiën nadere inlichtingen desaangaande te geven, en hun in eenige bijzonderheden mede te deelen, binnen welke grenzen wij begrepen onze tusschenkomst in de door Cholera bezochte gezinnen te moeten bepalen.

Bij al onze verrigtingen en bemoeijingen hadden wij dus bepaaldelijk den min of meer behoeftigen stand op het oog, ofschoon wij ook steeds bereid waren om dan onze hulp te verleenen, wanneer die tot oppassing en verpleging van zieken, of in eenig ander opzigt, door hen werd ingeroepen, welke niet tot dien stand behoorden, en de redenen, waarom wij zoo handelden, liggen voor de hand. De Cholera toch teistert om welbekende oorzaken, meer nog dan eenige andere Epidemie, voornamelijk de behoeftigen en noodlijdenden, en is het ten allen tijde de pligt der meervermogenden, met wijsheid voor hen te zorgen en zich hunne be-

langen aan te trekken, het is dit vooral ook dan, wanneer deze ziekte dreigt uit te breken of reeds uitgebroken is. Dikwijls heeft men haar bij voorkeur *de ziekte der armen* genoemd, en voorwaar, men noemt haar in zeker opzigt zoo te regt, want hoewel zij ook de rijken of meergegoeden niet verschoont, en die op zijn minst dwaas handelen, wanneer zij gedurende het heerschen er van leven als of zij voor haren aanval geheel veilig waren, zoo valt het toch niet te ontkennen, dat zij inzonderheid de woningen der armoede bezoekt, en daar hare slagtoffers eischt. En als men dit bedenkt, en daarbij tevens in 't oog houdt, hoe door de sinds lang heerschende duurte van bijna alle levensmiddelen en de daaraan niet geëvenredigde verdiensten, het getal behoeftigen in den laatstverloopen tijd aanmerkelijk is toegenomen, en zelfs velen, die het vroeger wel konden stellen en ruim hun brood hadden, zich nu moeten bekrimpen en behelpen; dan is het inderdaad te verwonderen, dat de Cholera, toen zij voorleden najaar hier weer was uitgebroken, en niet alleen een zeer epidemisch, maar ook een zeer kwaadaardig karakter had aangenomen, niet in meer woningen is doorgedrongen en geene grootere verwoestingen heeft aangerigt. Immers, in vergelijking met het jaar 1832, 1833 en vooral 1849 is het getal der nu door haar aangetasten slechts gering, want het bedraagt niet meer dan 261 personen, van welke er 133 hersteld en 128 overleden zijn, terwijl zij 191 huizen, kamers of schepen bewoonden, en verdeeld waren over 199 gezinnen. Maar juist dit kleine getal maakte het mij mogelijk, om den toestand van iedere woning en ieder gezin, waarin de ziekte heerschte, en alles, wat misschien eenige aanleiding tot haar ontstaan gegeven kon hebben, voor zooverre *ik* zulks vermogt, naauwkeurig na te gaan. Uit de vele bijzonderheden daaromtrent door mij op-

geteekend, en van welke ons Medelid Dr. REILINGH er eenigen belangrijk genoeg geacht heeft om ze op te nemen in zijne interessante „*Aanteekeningen over het ontstaan en de verbreiding der Cholera te Groningen in* 1853 *en vooral in* 1854," voorkomende in het Geneeskundig Tijdschrift „*het Repertorium*, *Jaargang VIII*, *N. R. I*, blijkt met betrekking tot het zoo even gezegde, dat de 199 huisgezinnen, die door de laatste Epidemie bezocht werden, op zeer weinigen na, allen tot den min of meer behoeftigen stand behoorden, en er in 139 blijkbaar groote armoede, ja in sommigen zelfs gebrek aan voedsel en andere noodwendigheden bestond, terwijl bij verre de meesten daarenboven, gelijk dit helaas zoo vaak het geval is, die armoede met groote onzindelijkheid gepaard ging. En evenzeer als nu, bleek het ook in vroeger jaren, hier zoowel als elders, dat de Cholera juist daar het meest en het hevigst woedt, waar onzindelijkheid bij armoede heerscht, en men hierdoor blootgesteld is aan al die schadelijke invloeden, welke wel niet als de eigenlijke oorzaken der ziekte zijn aan te merken, maar toch buiten twijfel de vatbaarheid voor dezelve aankweeken en vermeerderen. Om deze reden wendde zich dan ook de Commissie, zoodra haar bekend geworden was, dat weer enkele sporen der Epidemie in ons Land zich vertoond hadden, in het begin der maand September ll. tot Burgemeester en Wethouderen dezer Stad met het beleefd en dringend verzoek, om toch vooral in dezen tijd de meest mogelijke zorg te willen dragen voor de zindelijkheid der straten, goten, wanden enz., terwijl zij onder anderen toen tevens tot dien reinigings-maatregel besloot, over welken straks reeds met een enkel woord is gesproken, en waarvan zij de uitvoering aan haren Secretaris, den Heer SCHILTHUIS, opdroeg. Door de bereidvaardige medewerking der Heeren Wijkmeesters, heeft zij destijds 1359 woningen

laten reinigen en witten en 3082 slaapsteden van versch stroo voorzien. En als men nu bedenkt, dat onder die 191 woningen en 199 gezinnen, welke in 't vorige jaar door de Cholera bezocht werden, zoo al niet velen, dan toch nog sommigen waren, over welke deze maatregel zich niet uitstrekte, dan mag het zeker voor meer dan waarschijnlijk gehouden worden, dat dezelve eene goede uitwerking gehad heeft. Ons hiervan overtuigd houdende, meenen wij dan ook anderen, en vooral hun, die in plaatsen wonen, welke eene bijzondere vatbaarheid voor deze ziekte schijnen te hebben, te moeten aanraden, om telkens bij het naderen van haar, of eenige andere Epidemie, een' soortgelijken maatregel te nemen, en komt het ons in menigerlei opzigt zelfs allezins wenschelijk voor, dat men daarmede niet wachte totdat zij zich reeds in de nabijheid vertoont, maar dat dit geregeld eens in 't jaar gedaan worde, omdat morsigheid niet slechts veel er toe bijdraagt, om hare hevigheid te vermeerderen, maar ook om hare verspreiding te bevorderen, en vele behoeftigen maar al te zelden er toe komen, om hunne woningen behoorlijk te reinigen en hunne slaapplaatsen van versch stroo te voorzien.

Dit een en ander oordeelde men jl. najaar te moeten doen vóór er nog eenig spoor van Cholera in deze Stad aanwezig was. Toen dit echter later anders werd, en zij onder ongunstige omstandigheden zich ook hier weder openbaarde, begreep de Commissie al hare overige werkzaamheden te moeten hervatten, en trachtte zij, *bij het houden van een naauwlettend toezigt op den behoeftigen stand in 't algemeen*, het doel, dat zij zich voorstelde, te bereiken, door daar, waar de ziekte onder dien stand heerschte,

1°. *voor eene goede oppassing en verpleging te zorgen;*

2°. *in de behoefte aan zuivere ligging, dekking en kleeding te voorzien;*

3°. *goed en versterkend warm voedsel te verschaffen;*

4°. *het verder benoodigde stroo uit te reiken, en zoowel zorg te dragen voor de wassching van de goederen der patiënten of overledenen, als voor het behoorlijk reinigen hunner woningen;*

5°. *het tijdig vervoer naar het Provinciaal-, Stads- en Academisch Ziekenhuis, bij de lijders zelve en hunne naaste betrekkingen zeer aan te moedigen,* en eindelijk:

6°. *niet alleen voor het afleggen en kisten der lijken te zorgen, maar ook op eene spoedige verwijdering van dezelve uit de woningen aan te dringen en zich met de zorg daarvoor te belasten.*

Ziedaar, wat onze Commissie in 1854, na het weder uitbreken der Cholera alhier, meende te moeten doen. Omtrent elke van deze bemoeijingen en hare uitkomst zal ik nu eenige bijzonderheden mededeelen, en daarbij die opmerkingen en raadgevingen voegen, waartoe het een en ander mij als van zelf en ongezocht aanleiding geeft.

1.

Even als in 1853, zoo werd het ook in 't vorige jaar door de Commissie bepaaldelijk aan mij overgelaten, *om voor eene goede oppassing en verpleging der zieken te zorgen.* En trouwens, dit werk is ook van dien aard, dat het, als dit mogelijk en er niet te veel moeite aan verbonden is, beter door één of twee, dan door meer personen waargeno-

men kan worden. Immers, zal die oppassing en verpleging aan het oogmerk beantwoorden, en inderdaad nuttig zijn en goed, dan moet hij, die de taak, om er voor te zorgen, op zich genomen heeft, zooveel mogelijk zich bekend trachten te maken, niet alleen met den toestand der patiënten en huisgezinnen, welke dezelve behoeven, maar ook met de personen, die er mede belast worden, daar het ligt gebeuren kan, dat één en dezelfde persoon om bijzondere redenen minder, of zelfs, zoo als mij ook wel gebleken is, geheel niet geschikt is bij dezen of genen patiënt, en in dit of dat gezin, maar zeer geschikt daarentegen bij een' anderen patiënt en in een ander gezin. En gelijk in zoo menige ziekte, zoo is ook vooral in de Cholera, deels om hare groote gevaarlijkheid en haar snel verloop, maar deels ook om het vele werk, dat zij veroorzaakt, eene zorgvuldige oppassing en verpleging van het hoogste belang. De echte Cholera-lijder toch heeft doorgans gedurig hulp en handreiking noodig, en zij, aan wie het is opgedragen die te verleenen, moeten niet veel praten, maar wel veel doen. Hunne taak is het te zorgen, niet slechts, dat het in de ziekenkamer altoos rustig, zindelijk en frisch blijft, en de voorschriften des Geneesheers met de stipste naauwgezetheid worden opgevolgd, maar ook, dat zij ieder oogenblik, geroepen en ongeroepen, den lijder ten dienste staan, en onder het verplegen van den zieke den toestand der gezonden van het gezin, waartoe hij behoort, niet uit het oog verliezen.

Dat het reeds om deze reden moeijelijk valt, geschikte Oppassers of Wakers en Waaksters bij Cholera-patiënten te bekomen, is ligt te begrijpen, en naauwelijks behoeft het gezegd te worden, dat het moeijelijke hiervan niet weinig vermeerderd wordt door de maar al te groote vrees, welke velen voor die ziekte hebben, en door de beperkte keuze,

die men in dezen heeft, daar in den regel alleen de zoodanigen genegen zijn dit werk te verrigten, welke, deze vrees niet koesterende, gebrek aan ander werk hebben en op deze wijze wat willen verdienen. Maar, hoe moeijelijker het valt om geschikte personen voor deze betrekking te bekomen, des te noodzakelijker is het, mijns inziens, om bij het naderen der Epidemie in tijds er naar om te zien. Daarom oordeelde ik het dan ook raadzaam, om reeds in het begin van September, toen het hoe langer zoo waarschijnlijker werd, dat wij ook ditmaal van haar bezoek niet bevrijd zouden blijven, met eenigen der besten, die vroeger bij ons in dienst geweest waren, te spreken, en mij van hunne bereidvaardigheid om ook nu weder als zoodanig werkzaam te zijn, indien dit noodig mogt wezen, te verzekeren. Daar evenwel om onderscheiden redenen slechts weinigen onder hen zich hiertoe genegen betoonden, zoo begreep de Commissie al spoedig na het uitbreken der ziekte door middel der beide Groninger Couranten alle personen, die zoowel de geschiktheid als de opgewektheid meenden te bezitten, om Cholera-lijders te verplegen, en overigens goede getuigenissen omtrent hun gedrag konden bijbrengen, te moeten uitnoodigen zich bij mij aan te melden. Die uitnoodiging had een gewenscht gevolg, want reeds na verloop van weinige dagen had zich een aanzienlijk getal bij mij aangegeven, en na eenig nader onderzoek omtrent de mij onbekenden gedaan te hebben, maakte ik geene zwarigheid om er 77 van in dienst te stellen, waaronder 28 Mannen en 49 Vrouwen. Terstond daarna gaf ik hiervan kennis aan de Heeren Doctoren, en liet hun daarbij tevens een zeker aantal gedrukte Dag- en Nachtwaak-kaartjes ter hand stellen, waarop zij slechts de namen en woonplaats van den patiënt in te vullen hadden, terwijl dan vervolgens door mij de namen en woonplaats van den Waker of de Waakster er bij gevoegd werden. De

Dagwaak duurde van des morgens 8 tot des avonds 8, en de Nachtwaak van des avonds 8 tot des morgens 8 uur, maar niemand mogt den hem aangewezen post verlaten, eer een ander, waar dit noodig was, zijne plaats had vervangen. Des morgens regelde ik de waak voor den volgenden nacht, en des avonds die voor den volgenden dag, en als het mij slechts eenigzins mogelijk was zocht ik het telkens zóó in te rigten, dat ik een drie- of viertal personen overhield, opdat ik, als er in meer dringende gevallen tusschentijds aanvrage om oppassing kwam, in staat mogt zijn daaraan te voldoen. Voor iedere waak werd 50 cents betaald, waarvan de voldoening eens in de week plaats had, terwijl men het voorts nuttig oordeelde om, behalve dit loon, ook nog dagelijks eene ruime portie van het door de Commissie gekookte voedsel af te geven ten behoeve van degenen, die ter verpleging van een' zieke in huisgezinnen waren, welke door haar van het noodige voedsel voorzien werden. Voor 't overige meende ik het belang der zieken te behartigen en hunne herstelling te bevorderen, wanneer ik zoo min mogelijk, en niet dan om gewigtige redenen, verandering in het personeel hunner oppassing bragt, terwijl het mij voorkwam in het belang der Oppassers zelve en tot behoud hunner gezondheid noodig te zijn, wanneer ik hen slechts in buitengewone omstandigheden langer dan ééne Dag- of Nachtwaak bij een' zieke liet, en tevens er voor zorgde, dat er eene geregelde afwisseling in het waarnemen der waken plaats vond, zoodat niet de een altijd des daags en de ander altijd des nachts in dienst was.

Om zeker te zijn, dat de verpleging der zieken overeenkomstig den wensch en de bedoeling des Geneesheers en onzer Commissie geschiedde, werd het ook nu, even als in 1849, noodig geacht, dat zij, aan wie dezelve werd toever-

trouwd, onder gedurig toezigt stonden, en ofschoon dat toezigt zich voornamelijk behoefde te bepalen tot den tijd, waarop zij werkelijk in dienst waren, zoo meende ik het toch als geene onverschillige zaak te moeten beschouwen, hoe zij ook buiten diensttijd zich gedroegen. Daarom werd aan straks reeds genoemden J. F. SCHUILING en, zoolang de omstandigheden het vorderden, ook aan L. W. HAAKMAN onder meer andere werkzaamheden ook opgedragen, om zooveel mogelijk het oog te houden op hun gedrag, in het algemeen niet slechts, maar ook en vooral op hun gedrag in de ziekenkamer, en de wijze, waarop zij daar hunnen pligt vervulden. Tweemaal binnen de 24 uren moesten beiden te dien einde op onbepaalde tijden alle de van wege onze Commissie verpleegd wordende patiënten bezoeken, om na te gaan, of de verplegers op hunnen post waren en dien behoorlijk waarnamen. De berigten, die ik dienaangaande telkens na hun bezoek van hen ontving, luidden meestal zeer gunstig. Slechts omtrent enkelen werden klagten bij mij ingediend, en toen mij bleek, dat die allezins gegrond waren en een woord van vermaning niet baatte, maar bij herhaling geklaagd werd, rekende ik mij verpligt hen terstond uit onze dienst te ontslaan. Verre de meesten echter hebben zich loffelijk, niet weinigen zelfs uitmuntend van hunne vaak hoogst moeijelijke taak gekweten, en het is mij aangenaam, dat ik mij in dezen beroepen mag, niet alleen op de dagelijksche mededeelingen van evengenoemde personen en mijne eigen ervaring, maar ook op het getuigenis van vele patiënten en de verklaring van sommige Heeren Doctoren, die zoo dikwijls in de gelegenheid waren onze Wakers en Waaksters in de ziekenkamer gade te slaan.

De aanvrage bij onze Commissie om oppassing en verpleging was niet gering, daar deze van de 261 lijders ver-

strekt is aan 149, die verdeeld waren over 113 gezinnen, en van welke er 85 hersteld en 64 overleden zijn. Van al de 77 gedurende het heerschen der Cholera in 't vorige jaar bij ons in dienst geweest zijnde Wakers en Waaksters is er slechts ééne, een meisje van 20 jaar, in een' ligten graad door haar aangetast, hetgeen te opmerkelijker is, daar zij tevens met het sub 4 en 6 vermelde werk belast waren. Overigens had dit meisje kort te voren niet meer dan twee ligte Dagwaken waargenomen bij eene herstellende patiënte, maar nog korter te voren weer veel verdriet gehad wegens het wangedrag harer moeder, bij welke zij inwoonde. En gelijk dit feit mij aanleiding geeft om nu reeds met een enkel woord te zeggen, waarop ik echter later nader zal terugkomen, dat deze ziekte mij op verre na niet zoo besmettelijk schijnt te zijn, als ook nu nog velen beweren, zoo geeft een ander feit, dat namelijk van de 113 huisgezinnen, in welke door onze Commissie voor oppassing en verpleging gezorgd is, slechts in één een derde, en niet meer dan in 15 een tweede patiënt er bijgekomen is, aanleiding tot de verklaring, dat het, zoolang er nog zooveel vrees voor deze Epidemie bestaat en de overtuiging, dat de Cholera op zich zelve veel minder besmettelijk genoemd mag worden dan menige andere ziekte, niet algemeener is, mij wenschelijk voorkomt, dat de oppassing en verpleging der door haar aangetasten meer door vreemden geschiede, die daartoe niet alleen de noodige opgewektheid, maar vooral ook de noodige geschiktheid bezitten, dan door hunne vrienden of naastbestaanden, tenzij dat deze geheel verheven zijn boven die vrees en niet te veel vergen van hunne krachten. Die wensch moge in den eersten opslag kwaad toeschijnen aan velen, omdat in den regel vrienden en naastbestaanden van den zieke meer geschikt zijn hem goed te verplegen, dan

vreemden; bij nader indenken en met het oog op de ondervinding, in dit opzigt hier en elders opgedaan, zal men daarover anders oordeelen, en het mij niet euvel duiden, dat ik dien heb uitgesproken. Doch men wachte dan ook met het inroepen der hulp van anderen tot oppassing en verpleging der zijnen niet te lang, maar vrage die aan, eer men nog door te veel vermoeijenis en inspanning, of door te veel angst en zorge voor den dierbaren lijder, niet alleen ongeschikt geworden is hem verder naar eisch te verplegen, maar ook te meer vatbaar om zelf door de Cholera aangetast te worden.

2.

Van bijna even veel belang als eene spoedige geneeskundige hulp en zorgvuldige verpleging, is het voor den Cholera-lijder ook, *dat hij eene zuivere, frissche ligging en het noodige tot verschooning, dekking en kleeding heeft.* Ontbreekt het hem hieraan, zijne genezing zal er wel niet geheel onmogelijk, maar zonder twijfel zooveel te moeijelijker en onwaarschijnlijker om zijn. En toch, bij hoe velen is dit het geval, en heerscht gebrek, groot gebrek aan het eene zoowel als aan het andere! Daarom begreep onze Commissie, ook hierin te moeten voorzien, en, niet enkel de herstelling der zieken, maar ook het welzijn der gezonden beoogende, achtte zij het noodig om daar, waar de Cholera heerschte, aan zieken of herstellenden en gezonden ook in dit opzigt datgene te verstrekken, waaraan de meeste behoefte bij hen bestond. Mevr. MUURLING en Mevr. VAN NAERSSEN zorgden voor de vervåardiging der daartoe benoodigde goederen, voor zoover die niet reeds vervaardigd bij een der leden van de Commissie ten geschenke ingezonden of door haar aange-

koeht waren. Bij voorkeur begunstigden deze Dames met dit werk de weduwen of kinderen der aan Cholera overledenen, als die genoeg daarvoor berekend waren en geene zwarigheden van anderen aard zich hiertegen opdeden. Maar bijzonder aangenaam was het voor haar en de geheele Commissie, dat ook sommigen harer Stadgenooten, zoo als de Burger-Weesmeisjes, uit eigen beweging kosteloos het een en ander vervaardigden, en ons dit ten geschenke gaven, om er ten behoeve van arme Cholera-lijders en hunne betrekkingen naar goedvinden gebruik van te maken.

Mevr. LOHMAN daarentegen en wijlen Mevr. BAART DE LA FAILLE droegen uitsluitend zorg voor de behoorlijke uitdeeling der goederen, tot ligging en verschooning, dekking en kleeding bestemd, en dit schijnt gemakkelijker, dan het werkelijk is. Vooral eerstgenoemde had daarbij eene moeijelijke taak, en tot het wèl volbrengen daarvan werd meer vereischt dan alleen een hart vol medelijden en deelneming in het lot der beproefden en hulpbehoevenden, en het vermogen en de bereidwilligheid, om het te verzachten. Iederen voor- en namiddag zond ik aan haar een schriftelijk berigt van de namen en woonplaatsen der nieuw bijgekomen zieken, voor zoover dezelve tot dien stand behoorden, tot welken de bemoeijingen onzer Commissie zich bepaalden. Na ontvangst dier opgave liet zij terstond door eene vertrouwde persoon, de vrouw van straks genoemden HAAKMAN, die daartoe opzettelijk was aangesteld, nader onderzoek doen naar de bij hen en de gezinnen, waartoe zij behoorden, meest dringende behoeften met betrekking tot die voorwerpen, waarvan de uitreiking aan haar en Mevr. BAART DE LA FAILLE was opgedragen, om dan vervolgens na mededeeling hiervan zooveel mogelijk was, en haar nuttig en noodig toescheen, in die behoeften te voorzien, en het valt terstond in het

oog, dat dit een en ander veel tijd en moeite kostte, vooral ook omdat van alles, wat en aan wien iets gegeven werd, naauwkeurige aanteekening gehouden moest worden, en het daarenboven niet zelden gebeurde, dat ik, na een verzoek van een der Geneesheeren om dadelijke tusschenkomst ontvangen, of mij zelf van de dringende behoefte aan eenig goed bij dezen of genen patiënt overtuigd te hebben, haar ook op andere uren van den dag om het noodige verzocht.

Doch ook in andere opzigten was het niet gemakkelijk om de taak, die deze Sub-Commissie te verrigten had, wél te volbrengen. Immers zij had bijkans alleen te doen met menschen, die aan alles gebrek, aan alles behoefte hebben, en hoewel er ook onder dezen nog gevonden worden, die hunne armoede trachten te verbergen, en niet dan door hoogen nood gedrongen om het een of ander vragen, zoo valt het toch niet te ontkennen, dat er maar al te velen onder zijn, die juist het tegengestelde doen; die al het mogelijke beproeven om het medelijden op te wekken, en vooral in zulk een' tijd maar al te ligt en al te vaak er toe komen om misbruik te maken van de goedhartigheid van anderen en van hunne bereidvaardigheid om wél te doen. Daartegen moest gewaakt worden; en laat men zich reeds in gewone omstandigheden door de aanvragen en klagten der hulpbehoevenden ligtelijk misleiden, hoeveel te eerder gebeurt dit dan, wanneer men met hunnen treurigen toestand nader bekend, en het hart, hierdoor bewogen, zoo zeer gestemd is naar die aanvragen en klagten te luisteren, en zij daarenboven zeker weten, dat zij geholpen zullen worden. Doch zal ons weldoen tegen onze bedoeling niet dikwijls kwaaddoen worden, dan moet daarbij evenzeer het verstand als het hart geraadpleegd worden, en behoort men niet enkel met innige deelneming, maar ook met wijsheid en omzigtigheid hierin

te werk te gaan. Ook de uitreiking der goederen, tot genoemd einde bestemd, moest met beleid en bedachtzaamheid geschieden, en om zooveel mogelijk te voorkomen, dat dezelve beleend of verkocht werden, besloot de Commissie ook nu, even als in 1849, ze allen, die daarvoor geschikt waren, met eene groote W (Weldadigheid) te laten stempelen, en het Bestuur der Bank van Leening uit te noodigen, op de alzoo door ons gemerkte goederen geene gelden voor te schieten, met verzoek om ook de beëedigde inbrengers hierop opmerkzaam te willen maken; terwijl wij het voorts niet overbodig achtten nu en dan onderzoek te laten doen, of de door ons uitgedeelde goederen nog aanwezig waren ter plaatse, waar zij aanwezig behoorden te zijn, en het verheugt mij er bij te mogen voegen, dat de uitslag van dit onderzoek telkens bevredigend was en onze verwachtingen verre overtrof.

Welke goederen het waren, wier vervaardiging en uitreiking aan deze Sub-Commissie was opgedragen, behoeft naauwelijks gezegd te worden. Het waren *Dekens*, *Hemden*, *Lakens*, *Stroopeluwen*, *Borst- en Hemdrokken*, *Broeken*, *Kousen*, *Klompen*, *en meer andere Onder- en Bovenkleederen.* De milddadigheid onzer Stadgenooten had ons van de meeste dezer voorwerpen ruim voorzien, en daarom behoefde slechts datgene aangekocht te worden, wat wij niet of te weinig ontvingen, en toch zeer noodig hadden, gelijk dit onder anderen het geval was met Dekens. Doch ook de aankoop hiervan behoefde niet zeer aanzienlijk te wezen, deels omdat er ons nog al eenigen ten geschenke gezonden werden, deels ook omdat in 1853, even als in 1849, Z. Exc. de Minister van Oorlog, door de bereidvaardige tusschenkomst van den te dezer stede garnizoen houdenden Heer Luitenant-Kolonel J. H. KÖNIG, op onze aanvrage eene partij gebruikte wollen Dekens uit het Militaire Magazijn

alhier tegen billijken prijs aan ons had afgestaan, en wij destijds, wegens het zeer geringe aantal zieken, gelukkig genoeg waren, om er niet weinigen van te mogen overhouden.

Aan 152 in October en November ll. door de Cholera bezochte huisgezinnen werd op deze wijze na gedaan onderzoek het noodige tot ligging en verschooning, tot dekking en kleeding verstrekt, en hoewel ik de nuttigheid van dezen maatregel onzer Commissie met geene bijzondere daadzaken kan staven, zoo twijfel ik daaraan toch niet, maar houd ik het veeleer voor zeker, dat dezelve allezins bevorderlijk was ter bereiking van het doel, dat zij zich voorstelde en een' weldadigen invloed gehad heeft, zoowel op de voorkoming der ziekte als op de herstelling dergenen, die door haar werden aangetast.

3.

Hetgeen ik aan het einde van het vorig artikel zeide, ten aanzien van den weldadigen invloed der zorge van onze Commissie voor eene behoorlijke ligging en verschooning, dekking en kleeding, meen ik ook inzonderheid te mogen beweren met betrekking tot de uitwerking van een' anderen maatregel, door haar genomen, om namelijk daar, waar de Cholera was uitgebroken en gebrek aan het noodige voedsel bestond, *goed en versterkend warm voedsel te verschaffen.* En dat gebrek bestond bij zoo velen, daar blijkens mijne vroegere mededeelingen in 139 van de 199 gezinnen, welke in het vorige jaar door deze ziekte bezocht werden, groote armoede heerschte. Ik weet het, menigeen onder hen had dit grootendeels aan zich zelven te wijten: aan luiheid, verkwisting, misbruik van sterken drank, of

eenige andere ondeugd. Maar ik weet evenzeer, dat er ook niet weinigen onder waren, van welke dit niet gezegd kan worden, en die toch niet minder arm en niet minder verlegen waren om hun dagelijksch onderhoud, omdat zij reeds vroeger met ziekte en andere tegenheden hadden te worstelen, of omdat zij al sedert geruimen tijd slechts weinig verdienden, en in elk geval hunne verdiensten wegens de duurte der levensmiddelen niet geëvenredigd waren aan hunne behoeften. Dat men dezen liever helpt en van het noodige voorziet, dan genen, is natuurlijk, en wie zal het wraken? Maar terwijl men uit deelneming en menschlievendheid gaarne voor de goeden zorgt, vergete men uit onverschilligheid en hardvochtigheid niet, zich ook het lot der kwaden aan te trekken! Dat men hun daarbij op de eene of andere wijze hunne verkeerdheid laat gevoelen, en vooral ook in het verleenen van hulp aan hen met wijsheid en omzigtigheid te werk gaat, is nuttig en noodig, omdat anders dat verleenen van hulp maar al te ligt nadeelig werkt en hunne verkeerdheid voedt. Doch het is niet minder nuttig en noodig, dat men zich nogtans ook over hen, en vooral over hunne kinderen, ontfermt, omdat deze het toch niet helpen kunnen, dat hunne Ouders, of één van beiden, de oorzaak zijn hunner armoede en ellende. Dit te doen gebiedt niet slechts onze pligt, maar ook ons eigen belang, vooral ook bij het heerschen der Cholera of van eenige andere Epidemie, die bij voorkeur in de woningen der behoeftigen en noodlijdenden hare kracht ontwikkelt en hare slagtoffers zoekt. En wat kan den zoodanigen bij het naderen van dien vijand, of wanneer hij reeds werkelijk aanwezig is, beters worden aangeboden, om, zooveel mogelijk, tegen zijnen aanval zich te beveiligen of weerstand te bieden aan zijne magt, dan datgene, wat hun al zoolang heeft ontbroken, en waar-

door zij juist te eerder door hem aangetast, te ligter door hem overweldigd en gedood worden — *goed en versterkend voedsel?* Die gedachte bewoog dan ook ons, evenzeer als de Plaatselijke Geneeskundige Commissie, in de beide voorgaande jaren, toen de Cholera weer nader en nader kwam en ons hoe langer zoo meer bedreigde, tot de hier bestaande Commissie van Spijsuitdeeling, die sedert 1802 in den regel gedurende de maanden Januarij, Februarij en Maart wekelijks driemaal gezonde en smakelijke soep aan behoeftigen uitdeelt, ons te wenden, met het verzoek om met die uitdeeling vroeger dan gewoonlijk te willen beginnen, en hoogst aangenaam was het voor ons en onze Medeburgers, en zeer nuttig voor de armen en minvermogenden onder hen, dat genoemde Commissie in staat gesteld werd aan dat verzoek te voldoen. Maar, door diezelfde gedachte geleid, besloten wij tevens, om, zoodra deze ziekte hier weder mogt uitbreken, ook van onzentwege voedsel te doen koken, dat inzonderheid geschikt was voor zulke gezinnen, in welke zij heerschte, zoowel voor de gezonden, die er toe behoorden, als voor de daarin aanwezige herstellende patiënten.

De groote moeijelijkheid, welke zich ter uitvoering van dit besluit opdeed wegens verandering van betrekking en woonplaats van twee voormalige leden onzer Commissie, den Heer en Mevrouw ZEPER, die in 1849 niet alleen voor het bereiden, koken en afgeven der door ons uit te deelen spijze zorg droegen, maar daartoe ook een locaal ten hunnen huize afstonden, was reeds in 1853 uit den weg geruimd. Toen toch hadden wij, door de bereidvaardige medewerking van den Heer Commissaris des Konings in deze Provincie, en van de Regering dezer Stad, van Z. Exc. den Minister van Oorlog op ons verzoek vergunning verkregen, om tot voornoemd einde van een gedeelte van het Militaire Hospi-

taal gebruik te maken, en er datgene te plaatsen, wat er naar ons oordeel geplaatst moest worden. Om het kleine aantal zieken kon echter destijds de benoodigde spijze in de woning van een' onzer Boden gekookt en uitgereikt worden, en daar dit in 't vorige jaar slechts gedurende eenige weinige dagen bij het begin en op het einde der Epidemie geschieden kon, zoo verheugden wij ons te meer, dat ons toen hetzelfde werd toegestaan. Maar spoediger nog, dan in het bekomen van evengemeld locaal, slaagden wij in het bekomen van leden, om den Heer en Mevrouw ZEPER te vervangen, en de Commissie van voeding, waarvan Dr. TELLEGEN alleen was overgebleven, aan te vullen, daar de Heer EDELINCK en Mejufvrouw SCHILTHUIS op ons verzoek zich terstond hiertoe bereid verklaarden, en Mevrouw MASCHECK hetzelfde deed, zoodra men haar als lid van onze Commissie gekozen had. Vele en moeijelijk waren de werkzaamheden dezer beide Dames, en vooral die van eerstgenoemde, maar ik houd mij verzekerd, dat het verrigten daarvan haar aangenaam was en gemakkelijk viel bij de gedachte, dat zij hierdoor vele hongerigen spijzigden en vele zwakken versterkten, veel leed verzachtten en erger kwaad voorkwamen.

Voor het bereiden en koken der spijze zorgde de vrouw van onzen Bode K. SUIDINGH, die daarvoor allezins berekend was, en zich met onvermoeiden ijver van hare niet gemakkelijke taak kweet. De uitdeeling er van geschiedde van den 10den October tot den 9den December dagelijks, des middags te half één, in tegenwoordigheid van den Heer EDELINCK en eene der evengenoemde Dames, op vertoon van een gedrukt en door mij gemerkt en afgegeven kaartje. Zulk een kaartje gaf ik aan ieder behoeftig gezin, zoodra mij uit de dagelijksche opgave der Geneeskundige Commissie gebleken, of door een der Heeren Doctoren berigt was, dat

in hetzelve de Cholera was uitgebroken, terwijl ik dan vervolgens na gedaan onderzoek aan de Commissie van voeding mededeelde, hoevele volwassen personen en kinderen tot elk der mij opgegeven gezinnen behoorden, opdat deze konde bepalen, hoevele portiën spijze in ieder noodig waren. Op den eenen dag ontvingen zij rijst en op den anderen krachtige rundersoep met rijst gekookt, en niet eerder, dan wanneer de ziekte in die gezinnen als geweken, en de patiënt of patiënten, die er waren, als geheel hersteld beschouwd mogten worden, zoodat zij hunne bezigheden weer konden hervatten, hielden wij met die bedeeling op en trokken wij het spijskaartje in.

Het getal huisgezinnen, die op deze wijze gedurende het heerschen der Cholera in 1854 zoo lang het noodig was door onze Commissie van voedsel voorzien werden, bedraagt 160, waaronder, hetgeen in zeker opzigt nog al vreemd is, slechts 3 Israëlitische, en daar deze van de spijze, door ons toebereid en gekookt, niet mogten eten, zoo werd aan hen het benoodigde voedsel ongekookt van tijd tot tijd toegezonden. Dat deze maatregel aan het oogmerk beantwoord en niet weinig er toe bijgedragen heeft om de uitbreiding der ziekte tegen te gaan en de genezing der door haar aangetasten te bevorderen, is bij mij aan geen' twijfel onderhevig. Ten bewijze hiervan meen ik mij te mogen beroepen, niet alleen op het cijfer der herstelden, hetwelk dat der overledenen, al is het ook slechts weinig, overtreft, maar ook op het betrekkelijk kleine aantal personen, die in weerwil van de groote boosaardigheid der laatste Epidemie door haar zijn aangetast, en vooral op de daadzaak, dat in den eersten tijd, nadat wij met die uitdeeling van spijze begonnen waren, in geen der huisgezinnen, aan welke zij verstrekt werd, een tweede patiënt is bijgekomen, terwijl dit later, in de

4de en 5de week van October, en in de 1ste van November, toen de ziekte op het hevigst was, slechts in 19 plaats vond. Om deze reden meenen wij dan ook die uitdeeling van goed en versterkend voedsel aan behoeftigen, vooral in zulke dagen, dringend te mogen aanbevelen. Maar men beginne in tijds en eindige niet te vroeg daarmede, want vele Cholera-lijders blijven lang zwak en sukkelende, en menigeen, die door den Geneesheer niet meer bezocht wordt, omdat hij niet meer ziek is en geene medicijnen hem baten kunnen, bezwijkt later nog, als men de handen te vroeg van hem aftrekt en hem te spoedig aan zich zelven overlaat. Wil of kan men met het koken en uitdeelen der spijze op bovengenoemde of op eene diergelijke wijze niet langer voortgaan, men zorge dan, dat die arme zwakken en sukkelenden langs een' anderen weg bekomen, wat zij zich zelven niet kunnen verschaffen, en toch zoo zeer behoeven tot volkomene herstelling hunner gezondheid en tot herkrijging der noodige krachten, om hun beroep voort te zetten en voor zich en hun gezin te zorgen.

4.

In de vierde plaats trachtte onze Commissie het voorgestelde doel te bereiken door, zooveel in haar vermogen was, *reinheid en zindelijkheid op straat en in huis* te bevorderen. Wat zij te dien einde reeds bij het naderen der ziekte deed, blijkt uit het voorafgaande, en wat zij in dit opzigt na het uitbreken en gedurende het heerschen er van meende te moeten doen, zal ik thans mededeelen. Voor zoover het noodig was, drong zij ook toen, even als vroeger, nu en dan er op aan, dat bij voortduring op de publieke zindelijkheid en Stads-afwateringen een streng toe-

zigt gehouden mogt worden, terwijl zij zelve er voor zorgde, dat zindelijkheid en frischheid heerschte in de woningen der behoeftigen, die door de Cholera bezocht werden en eenige ondersteuning van haar ontvingen. De Commissie van voeding begreep te regt, dat ook zij een' weldadigen invloed hierop konde uitoefenen, en zij deed dit met een gewenscht gevolg, door bij het uitdeelen der spijze gedurig daarop aan te dringen, en die te weigeren aan allen, welke bij het afhalen er van zich niet behoorlijk gereinigd hadden, en er slordig en morsig uitzagen. Maar meer nog dan door haar vermogten wij hierop te werken door onze Boden, daar deze dagelijks in die woningen kwamen en er mij kennis van geven moesten, als zij hier of daar ook in dit opzigt iets ontdekten, wat strijdig was met onze begeerte en bedoelingen. Het meest echter meenden wij dit te kunnen doen door onze Wakers en Waaksters. Daarom maakten wij het mede tot eene voorwaarde, waarop wij ze als zoodanig aanstelden, dat zij ook de meest mogelijke zorg moesten dragen voor reinheid en frischheid in de ziekenkamer, zonder daarbij meer dan het volstrekt noodige water te gebruiken, opdat hare vochtigheid, die buitendien in zeer velen reeds zoo groot was en op de gezondheid harer bewoners nadeelig werkte, niet vermeerderd mogt worden. Aan laatstgenoemden werd voorts ook bepaaldelijk het wasschen der kleederen van patiënten en overledenen door mij opgedragen, terwijl zij daarenboven, telkens na het overlijden van iemand en de verwijdering van het lijk, de plaats, waar de zieke gelegen had en gestorven was, voor de belooning eener gewone Dag- of Nachtwaak, op nieuw van versch stroo voorzien en niet alleen deze, maar ook de geheele kamer goed luchten en reinigen moesten. Was hierin echter nog een zieke, dan bepaalde die meer

dan gewone reiniging zich voorloopig slechts tot de slaapstede des overledenen, en raadde ik telkens af, om daarvan dadelijk weer gebruik te maken. Ook van dit werk kweten de meeste Waaksters, die er mede belast werden, zich met loffelijken ijver. De woningen, waarin zij waren, kregen door haar toedoen weldra een geheel ander en veel beter aanzien, en meer dan eens is het mij gebeurd, dat ik, hier of daar binnenkomende, twijfelde, of ik wel daar was, waar ik zijn wilde, en mij in dezelfde kamer bevond, in welke ik een paar dagen te voren geweest was, en het toen alles behalve zindelijk er uit zag.

Dat morsigheid, vooral wanneer daarmede voehtigheid en beperktheid van woning gepaard gaat, het ontstaan, de uitbreiding en kwaadaardigheid van iedere epidemische ziekte, en dus ook van de Cholera, zeer bevordert, leert de ondervinding en is allezins natuurlijk. Ook de jongste Epidemie heeft dit getuigenis der ondervinding krachtig bevestigd en ons de waarheid er van op nieuw verkondigd. Wel heeft zij ook nu nette, drooge en ruime woningen bezocht en in deze hare offers geëischt, maar toch — haar getal is slechts gering, zeer gering, en als ik mijne aanteekeningen hierop betrekkelijk naga, dan valt het mij terstond in het oog, dat zij ook nu weder even als vroeger daar het ergst gewoed heeft, waar de meeste onzindelijkheid, vochtigheid en ophooping van menschen plaats vond. Immers, het is de Sleêmenderstraat en de daarbij gelegen Kranepoortenwal, de Achter-den-Muur bij het Provinciehuis, het Boterdiep, de Violetsteeg, en vooral het Zuiderdiep met de daaraan grenzende en daarop uitloopende straten, gangen en driften, waar de meeste lijders gevonden werden, hoewel — opmerkelijk genoeg — de ziekte hier nooit is ontstaan. En al wie eenigzins bekend is met de daar opgenoemde gedeelten

onzer Stad, die weet ook, dat ze zeer bevolkt zijn en zoowel wat de welvaart en zindelijkheid hunner bevolking, als wat de droogte der daarin staande woningen betreft, veel te wenschen overlaten. Inderdaad, op eenige weinige uitzonderingen na, zag ik in 1854 de Cholera hier nergens, waar men het noodige voedsel had, een goed huis bewoonde en behoorlijk zorg droeg voor luchtzuivering en reiniging, terwijl ik nog daarenboven van enkelen dier weinigen weet, dat zij veel vrees voor haar koesterden, of reeds eenige dagen vóór haren aanval aan diarrhée leden, zonder hunnen Arts hierover te raadplegen. Daaraan schrijf ik het dan ook mede toe, dat er onder de hier garnizoen houdende Militairen in de onderscheiden Kazernen niet meer dan 5 ziektegevallen zich hebben voorgedaan; in het Gasthuis der Nederd. Hervormde Diaconie slechts 1 en in het Roomsch-Katholijke Armenhuis ook maar 1, waarbij echter nog valt op te merken, dat deze patiënt, zijnde een vreemdeling, zich reeds ongesteld gevoelde, toen hij hier kwam en voorloopig in dat gesticht werd opgenomen, om vervolgens naar het Hospitaal vervoerd te worden. Al de overige Armen-, Gast- en Weeshuizen, hoe talrijk ook bevolkt, bleven van het bezoek der Cholera geheel bevrijd, en ook in het Instituut voor Doofstommen heeft zich onder de 145 kweekelingen zoo min als onder zijne overige bewoners eenig spoor er van vertoond. Maar, wat meer nog dan het reeds medegedeelde bewijst, van hoeveel belang het is ter voorkoming en beteugeling zoowel van deze, als van iedere andere Epidemie, voor reinheid en zindelijkheid te zorgen, is de inderdaad hoogst opmerkelijke bijzonderheid, dat in de 100 woningen, sedert 1843 gebouwd of aangekocht door en onder toezigt staande van het Algemeen Diakengezelschap der Nederd. Hervormde Gemeente, zich slechts eens, en wel in het jaar 1849, een paar ge-

vallen van Cholera hebben voorgedaan, ofschoon zij ons na 1843 reeds viermaal bezocht heeft, en deze woningen gelegen zijn juist in die gedeelten der Stad, in welke zij nu en vroeger het meest en het hevigst woedde, zoodat hare bewoners, enkel behoeftigen en bedeelden, velen hunner naburen door haar zagen aangetast en weggerukt, terwijl zij zelve verschoond bleven.

En waarmede kon ik, na het vermelden van deze bijzonderheid, mijne mededeelingen omtrent het vierde middel, door onze Commissie ter bereiking van haar doel aangewend, wel beter eindigen, dan met den welmeenenden raad en hartelijken wensch, dat men ook in deze Stad meer moge doen, wat men sinds eenige jaren elders *in* en *buiten* ons Land doet en waarin hier evengenoemd Diaken-gezelschap met loffelijken ijver is voorgegaan? Men koope die ellendige kotten, wier getal ook te dezer stede groot is, aan, breke ze af en zette ruimer en gezonder woningen ten behoeve van minvermogenden in hunne plaats. Men vrage eene matige huur, en vordere die met strengheid in. Maar men houde ook een goed toezigt op die woningen en hare bewoners, en zorge, dat het er steeds rein en zindelijk zij. Sommige Armbesturen hebben in lateren tijd besloten geen' onderstand te verleenen aan hen, die misbruik of gebruik maken van sterken drank, en ik zie hierin niet de minste onbillijkheid, maar wilde wel, dat alle Armbesturen evenzeer besloten, en dat besluit ook ten uitvoer bragten, om de door hen gealimenteerden gedurig te bezoeken aan hunne woning, en door belooning of bestraffing zorg te dragen, dat zoowel daarin als in hunne kleeding orde, reinheid en zindelijkheid heersche; want het kan niet anders, of zulk een bezoek, dikwijls gedaan, en zulk een toezigt, aanhoudend en wél geoefend door hen, die als het ware hunne Voogden zijn en

daarom hun gezag kunnen doen gelden, zal een' zeer weldadigen invloed niet slechts op den zedelijken en godsdienstigen, maar ook op den ligchamelijken toestand der behoeftigen hebben, en tevens veel er toe bijdragen, om het ontstaan der Cholera of eenige andere Epidemie bij hen te voorkomen en hare uitbreiding tegen te gaan.

5.

Na het zoo even gezegde omtrent den toestand der woningen en gezinnen, welke bij voorkeur en het meest door de Cholera bezocht en geteisterd worden, kan het wel niemand bevreemden, dat onze Commissie *de spoedige verwijdering van een' door haar aangetaste uit zulk eene woning, en diens overbrenging naar een ander en beter locaal, én om den zieke én om de gezonden, die bij hem inwonen*, mede als een voornaam middel beschouwde ter bereiking van haar doel. Zij verheugde zich daarom ook zeer, dat onder medewerking van de Regering dezer Stad, en door tusschenkomst harer Medeleden, Prof. BAART DE LA FAILLE en den Heer VAN ITTERSUM, de Commissie van Toezigt op het Provinciaal-, Stads- en Academisch Ziekenhuis, waartoe ook laatstgenoemde behoort, haar al in tijds gedaan verzoek inwilligde, en, zoowel in 1854 als in 1853, een gedeelte van dat locaal afstond, bepaaldelijk ter opname van Cholera-lijders, want waarlijk, beter dan op deze wijze, kon in de behoefte aan eene geschikte gelegenheid ter hunner verpleging buiten hunne woning niet worden voorzien. In ruime, frissche zalen liggende, ontbrak het hun daar aan het een zoo min als aan het ander, wat nuttig en noodig geacht werd tot hunne herstelling. Prof. DE LA FAILLE zelf nam hunne behandeling met onverflaauwden ijver op zich, en terwijl hij zorgde,

dat zoowel des nachts als des daags geneeskundige hulp gedurig in hunne nabijheid was en de toestand der patiënten naauwkeurig werd waargenomen, droeg ik zorg, dat het hun aan goede oppassing en verpleging niet ontbrak. Terstond na het weder uitbreken der Epidemie in het vorige jaar, meende de Commissie dan ook de aandacht der Heeren Doctoren op deze uitmuntende gelegenheid ter opname van Cholera-lijders te moeten vestigen, en hun per Missive haren wensch desaangaande kenbaar makende, noodigde zij hen tevens dringend uit, om, zoo veel in hun vermogen was, tot vervulling daarvan mede te werken. Op die vervulling stelde zij hoogen prijs, omdat zij zich overtuigd hield, dat daardoor de genezing van den lijder te eerder mogelijk en de voortgang der ziekte in het gezin, waartoe hij behoorde, te eerder tegengegaan zou worden. Immers, in zulke woningen, als waarvan wij straks spraken, in welke versche lucht, zoo onmisbaar tot behoud der gezondheid, niet genoeg kan doordringen, en die daarenboven zoo klein zijn en armoedig, zoo vochtig en morsig, vermogt de Commissie ook met den besten wil ten behoeve der zieken niet al datgene te doen, wat zij gaarne doen wilde en ook gedaan worden moest, terwijl het haar evenzeer onmogelijk was, om voor de gezonden het verblijf daarin geheel onschadelijk te maken, niet slechts om den toestand hunner woningen, maar ook om den toestand van den patiënt, en het gevaar, waarin zij zagen, dat een hunner naastbestaanden verkeerde. Het kon toch niet anders, of het zien daarvan moest hen bedroefd, beangst en bekommerd maken en de noodige zorg voor zich en de hunnen doen vergeten. En dat hevige gemoedsaandoeningen, van welken aard ook, even zoowel als te veel inspanning en vermoeijenis enz., de Cholera, zoo al niet veroorzaken, dan toch gedurende het heerschen

er van aanleiding tot haar ontstaan geven, of althans de vatbaarheid er voor opwekken en vermeerderen kunnen, leert de ondervinding en is mij zelven meermalen op eene overtuigende wijze en in treffende voorbeelden gebleken.

Om deze redenen drong ik dan ook telkens, wanneer mij een nieuwe lijder uit zulk eene woning werd opgegeven, namens de Commissie er sterk op aan, dat hij zoo spoedig mogelijk naar genoemd Ziekenhuis vervoerd mogt worden, en diende ik, ingeval van toestemming, het verzoek om afhaling en opneming terstond bij den Controleur van hetzelve in. En dat deze tijdige verwijdering van Cholera-lijders uit hunne akelige woning, die dan dadelijk goed gereinigd werd, van weldadige uitwerking geweest is voor de daarin achterblijvenden, moge hieruit blijken, dat slechts in twee gezinnen, waar die raad onverwijld opgevolgd en de lijder bij het begin der ziekte naar het Hospitaal gebragt werd, na zijne verwijdering een nieuwe patiënt gekomen is. Doch slechts weinigen volgden dien raad op, en maar zelden slaagden wij te dezen aanzien in onze bemoeijingen naar wensch. Zeer dikwijls vonden wij grooten tegenstand bij den lijder zelven zoowel als bij zijne familie, of bij een van beiden, en wat al drangredenen dan ook gebezigd werden om de toestemming tot het vervoer te bekomen, het baatte meestal niet. *Hier* wilden de naastbestaanden hunnen zieke niet missen, *daar* wilde deze niet scheiden van hen — en wie kan dat vreemd of onnatuurlijk, en op zich zelve berispelijk vinden? Immers men toonde daardoor gehecht te zijn aan elkander, en gehechtheid aan elkander — wie ziet ze niet gaarne bij vrienden en naastbestaanden? Maar die gehechtheid kan overdreven zijn, en op eene onverstandige en verkeerde wijze worden betoond, en dat zulks ook in dit geval geschiedde zal niemand ontkennen. Inmiddels nam de ziekte

spoedig toe en werd de toestand van den door haar aangetaste van uur tot uur zorgelijker. Daarom meende ik, als de vroeger te vergeefs gevraagde toestemming later soms nog gegeven werd, ter wille van den lijder te moeten afraden, wat ik kort te voren sterk had aangeraden; want zoo nuttig eene tijdige overbrenging is van den Cholera-zieke uit zijne kleine woning, waarin aan alles gebrek heerscht, behalve aan vochtigheid en onzindelijkheid, naar een ruim en goed ingerigt locaal voor hem zelven en zijn gezin, zoo gevaarlijk is die overbrenging voor hem, vooral bij grooten afstand, wanneer ze te lang uitgesteld en daarmede gewacht wordt totdat de ziekte op het hevigst is. Ook met de beste geneeskundige hulp en de zorgvuldigste verpleging schijnt hij dan maar zeer zelden behouden te kunnen worden, terwijl het zelfs ligt kan gebeuren, dat hij het Hospitaal niet levend bereikt. Doch onderlinge gehechtheid was niet bij allen de eenige reden, die hen van het vervoer daarheen afkeerig maakte. Velen zagen ook op tegen de wijze, waarop dat vervoer plaats vindt, en ofschoon dit in andere steden van ons Land geheel, of min of meer op dezelfde wijze geschiedt, zoo geloof ik toch, dat hierin eene verandering te maken ware, waardoor niet alleen die afkeer weggenomen, maar ook eene wezenlijke verbetering aangebragt zoude worden. En als men nu nog hierbij voegt, dat in het begin der Epidemie de meeste lijders al spoedig stierven, nadat zij in het Hospitaal gekomen waren, deels omdat zij de ziekte in zeer erge mate hadden, maar deels ook, omdat ze zich te laat lieten bewegen om er heen gebragt te worden, dan kan het evenmin verwondering wekken, dat de afkeer van hetzelve zoo groot was, en het getal der verleden najaar daarin verpleegde Cholera-lijders niet meer dan 36 bedraagt, als dat er van die 36 slechts 14 genezen en 22

gestorven zijn, waarbij echter dient opgemerkt te worden, dat 2 van die 22 niet *in*, maar gedurende het vervoer *naar* het Hospitaal bezweken. Veel gunstiger was die verhouding in het Militaire Hospitaal, want van de 5 aldaar verpleegde patiënten, van welke er echter onder de 261 bij mij als in 't geheel door de Cholera aangetast opgegeven personen maar 2 begrepen zijn, daar ik omtrent de 3 overigen eerst later mededeeling ontving, is er slechts één overleden. In welken graad deze 5 die ziekte hadden, is mij onbekend, maar ik twijfel geen oogenblik, of de verhouding tusschen het getal der herstelden en dat der overledenen zou in het Burgerlijk Hospitaal insgelijks veel gunstiger zijn dan nu het geval is, als men het vervoer der Cholera-lijders daarheen, even als bij de Militairen, had mogen commanderen, of, wat nog beter geweest zou zijn, als men terstond bij den eersten aanval der ziekte van hen en hunne naastbestaanden gereede toestemming tot dat vervoer bekomen had.

6.

Er blijft mij nog over aangaande de zesde onzer bemoeijingen eenige mededeeling te doen. Het is wel de laatste, die ik straks opnoemde en waarvan ik nog iets te zeggen heb, maar toch, naar het mij voorkomt, niet de minst nuttige. De Commissie begreep namelijk, dat het ter bereiking van haar doel welligt zeer bevorderlijk zou zijn, en besloot daarom ook: *niet alleen voor het afleggen en kisten der Cholera-lijken te zorgen, maar ook op hunne spoedige verwijdering uit de woningen aan te dringen en zich met de zorg hiervoor te belasten.* Dat afleggen en kisten van lijken geschiedt in den stand, waarmede wij bepaaldelijk of althans voornamelijk te doen hadden, gelijk bekend is, gewoonlijk

door de naaste buren. Deze zijn, als zoodanig, daartoe verpligt, en bieden in gewone omstandigheden, voor zoover ik weet, hierin ook zelden of nooit tegenstand. Maar dit is vaak anders bij het heerschen van ziekten, waarvoor men eene groote vrees koestert, en die door velen te regt of te onregt voor zeer besmettelijk gehouden worden. In 1849 was ons dit meermalen gebleken, en veroorzaakte de onwilligheid van menigeen tot het vervullen van dien burenpligt aan de Heeren Wijkmeesters soms veel moeite en verdriet. Dit kon voorkomen, en daardoor misschien tevens iets gedaan worden, om de uitbreiding der Epidemie tegen te gaan, want ofschoon ik het er voor houde, dat het afleggen en kisten der daaraan overledenen op zich zelve hare uitbreiding niet kan bevorderen, zoo acht ik het toch zeer onraadzaam iemand daartoe te dwingen, of het te laten doen door personen, die eenige vrees voor deze ziekte hebben. In dit gevoelen deelde ook onze Commissie, en om niet meer menschen in dienst te hebben dan noodig was, maar tevens omdat het haar in menigerlei opzigt beter voorkwam, verzocht zij mij ook dit werk op te dragen aan onze Wakers en Waaksters, gelijk dan ook geschied is met aanmaning om na het volbrengen er van zich telkens goed te wasschen. Zij ontvingen daarvoor eene belooning van 25 cents, en hebben het verrigt aan 76 van de 128 personen, die aan de Cholera overleden zijn, zonder het minste nadeel hiervan te ondervinden.

Bovenal kwam het ons wenschelijk voor, dat de lijken, behoudens de noodige voorzorgen, spoedig uit de sterfhuizen verwijderd wierden, en opdat dit zou kunnen geschieden, had de Stedelijke Regering bij de beide Begraafplaatsen een locaal beschikbaar gesteld, in welke ze tot hunne ter aarde bestelling geplaatst konden worden, terwijl voorts de

Heeren Boekhouders der onderscheiden Diaconiën op mijn verzoek zorg droegen, dat er altijd kisten voorhanden waren, of althans zoo spoedig mogelijk gemaakt werden. Kort na het overlijden van een' patiënt drong ik dan ook overal, waar het mij noodig toescheen, op spoedige verwijdering van het lijk aan, en slechts tweemaal vermogt ik de naastbestaanden niet te bewegen, hunne toestemming hiertoe te geven. Meestal maakten deze niet de minste zwarigheid of bedenking, maar stemde hunne begeerte met die der Commissie overeen, niet omdat zij zoo los waren van hun lijk, maar omdat zij zelve begrepen, dat de vervulling daarvan nuttig en in hun eigen belang was, zoodat ik dan ook 53 Cholera-lijken uit hunne woning naar een der evengenoemde localen liet vervoeren, waarvan het eene op ons verzoek, zoo lang het noodig was, dagelijks bezocht werd door Prof. F. Z. ERMERINS en het andere door Dr. A. T. FOLKERSMA. Het vervoer dier lijken geschiedde alleen des *avonds* in eene lijkkoets met één paard, maar waren het kleine kinderen, dan werden ze door een' onzer Wakers gedragen, en het vond nooit eerder plaats, dan nadat de Geneesheer, onder wiens behandeling de overledene geweest was, zijnen dood geconstateerd, en de Burgemeester de door mij gevraagde toestemming gegeven had. In de kosten, hierdoor veroorzaakt, voorzag onze Commissie, maar voor kist, graf en ter aarde bestelling moest de familie van den overledene zorgen, of het Armbestuur der Gemeente, tot welke hij behoorde.

Ook dezen maatregel onzer Commissie meenen wij bij het heerschen der Cholera zeer te mogen aanbevelen, te meer omdat de uitvoering daarvan niet vele kosten veroorzaakt en slechts nu en dan eenige moeijelijkheden oplevert. Immers, blijkens onze ondervinding, boden de naastbestaanden

der overledenen in de omstandigheden, waarin zij zich bevonden, op twee uitzonderingen na, niet alleen geen' tegenstand, maar verzochten zij mij zelfs dikwijls, om eene spoedige verwijdering der lijken, — en een locaal, om er die gedurende een paar dagen te plaatsen, kan overal, waar het ontbreekt, spoedig en gemakkelijk op of bij de Begraafplaats gezet worden. Maar ik wenschte wel, dat men zulke localen anders en beter inrigtte, dan meestal gedaan wordt. Het behoeven daarom geene Lijkenhuizen te zijn, zoo als men ze in sommige steden buiten ons Land vindt, maar zij moeten toch ook iets meer zijn, dan enkel Bergplaatsen van lijken. Want, hoewel het gelukkig tot de grootste zeldzaamheden behoort, zoo bestaat toch, vooral dan, wanneer de verwijdering der lijken zoo spoedig plaats vindt, de mogelijkheid, dat iemand als schijndoode uit zijne woning gebragt wordt, en, om het gevaar te voorkomen, dat hij juist door zijne plaatsing in een ongeschikt locaal spoedig een wezenlijk doode worde, helpt het dagelijksch bezoek van Heeren Doctoren niet, maar moet daaraan eene inrigting gegeven worden, die het ten minste mogelijk maakt, dat de schijndoode, in het leven terugkeerende, ook in het leven behouden kan worden, en ik geloof, dat dit met weinig moeite en kosten zou kunnen geschieden.

Doch al waren ook vele en groote zwarigheden aan de uitvoering van dezen maatregel verbonden — ook dan nog zouden wij dien dringend aanbevelen. Immers, zoo lang het lijk in de woning is, voelen de naastbestaanden er van zich gedrongen, om er gedurig naar te zien, — en wie kan het hun ten kwade duiden? Maar dat gedurig zien naar het lijk maakt hen ook gedurig meer bedroefd, en hoe grooter hunne droefheid wordt, des te grooter wordt ook hunne vatbaarheid, om weldra insgelijks aangetast te

worden door denzelfden vijand, voor wiens geduchte magt zoo even een hunner binnen zeer korten tijd was bezweken. En daarenboven die woningen, welke bij voorkeur door hem belaagd en bezocht worden, — ach, wij kennen ze! Zij bestaan veelal uit ééne kamer, en in die éene kamer houdt vaak een talrijk gezin zijn verblijf. En als daarin nu ook nog een lijk ligt, hetwelk dikwijls al spoedig eene schadelijke en onaangename lucht verspreidt, en waardoor aan hen, die twee, of op zijn hoogst drie slaapplaatsen hebben, en voor wie slaap en rust, om de vele vermoeijenis en inspanning, zorg en angst der laatstverloopen uren zoo hoog noodig is, nog éene dier slaapplaatsen wordt ontnomen — dan kan het toch wel niet anders, of eene spoedige verwijdering van den gestorvene moet nuttig zijn voor de nog levenden, die geen ander heenkomen hebben dan het klein en armoedig vertrek, waarin het lijk ligt, en — dat dezelve hier nuttig geweest is kan daaruit blijken, dat slechts in 5 woningen, uit welke zij plaats vond, een nieuw geval van Cholera zich heeft opgedaan. Inderdaad — ook deze maatregel, die echter niet zonder de noodige voorzorgen ten uitvoer gebragt moet worden, schijnt ons een uitnemend middel te zijn, om het ontstaan dier ziekte te voorkomen en hare uitbreiding tegen te gaan. En dit was immers mede het hoofddoel onzer Commissie. Wel zorgde zij na het uitbreken er van in de eerste plaats voor de zieken, en bood zij den Geneesheer de behulpzame hand tot hunne herstelling, maar zij zorgde, binnen de door haar bepaalde grenzen, niet minder voor de gezonden, gelijk al hare bemoeijingen getuigen. En, als men zich nu herinnert, wat ik vroeger reeds zeide, dat namelijk de laatste Epidemie niet alleen zeer kwaadaardig was, maar zich ook onder zeer ongunstige omstandigheden vertoonde, deels om-

dat er meer dan gewone armoede bestond, die trouwens nu, na dezen strengen en langdurigen winter, nog veel grooter is, maar deels ook, omdat de toen reeds sinds geruimen tijd geheerscht hebbende en nog heerschende Typhus menig ligchaam te meer vatbaar gemaakt had voor de Cholera; en daarbij tevens bedenkt, dat slechts 261 personen door haar zijn aangetast, waarvan de meerderheid, hoe klein dan ook, is hersteld, dan mag immers de Commissie wel met weemoedige blijdschap, maar ook met eenige zelfvoldoening op hare pogingen ter bereiking van het doel, hetwelk zij zich voorstelde, terugzien, en het niet zonder grond er voor houden, dat zij door de krachtige ondersteuning en medewerking, die haar van alle zijden ten deel viel, onder den zegen Gods ook in het vorige jaar nuttig werkzaam geweest is.

En hiermede zou ik mijne taak als afgedaan kunnen beschouwen, indien ik vroeger niet beloofd had nog iets naders te zullen mededeelen omtrent de *al* of *niet* besmettelijkheid der Epidemie, die aan onze Commissie het aanzijn gaf. Met weinige woorden, en niet zonder schroom zal ik aan die belofte voldoen, maar ook niet geheel zonder hoop, dat hetgeen hierover door mij gezegd zal worden, iets mag bijdragen, om overdreven vrees voor deze ziekte weg te nemen, of althans te verminderen. En waarom zou ik mij met dien wensch niet mogen vleijen, daar hij reeds zoo goed is op zich zelve, en al wat ik hierover zal mededeelen, niet steunt op theoretische bespiegelingen en geleerde hypothesen van anderen, maar op opmerkingen en ervaringen, sedert het jaar 1849, toen onze Commissie werd opgerigt,

en men mij tot haren Voorzitter benoemde, door mij zelven gemaakt. Velen zullen hierin niets bijzonders of nieuws vinden, omdat mijne opmerkingen en ervaringen, welligt in eene meerdere mate nog, ook de hunne zijn. Ter wille van hen spreek ik ook over dit punt niet, daar natuurlijk geen hunner eene overdreven en schadelijke vrees voor de Cholera zal koesteren, hoe dikwijls hij ook getuige was van hare ontzettende magt.

Dat de Geneeskundigen *in* en *buiten* ons Land over de *al* of *niet* besmettelijkheid der Cholera soms hevig getwist hebben, en desaangaande ook nu nog groot verschil van gevoelen onder hen bestaat, is bekend; maar het is evenzeer bekend, dat het getal Contagionisten in lateren tijd aanmerkelijk kleiner geworden is, en dat nu welligt de meesten van oordeel zijn, dat die ziekte op zich zelve niet contagieus is, maar onder begunstigende omstandigheden wel contagieus kan worden. Dit was bij haar eerste, tweede en derde bezoek van ons Werelddeel anders. Toen toch meenden die Heeren voor een veel grooter gedeelte dan nu, dat zij altijd en onvoorwaardelijk besmettelijk was, en dat dit gevoelen ook het gevoelen werd van het publiek, omdat het in zoo vele gevallen allezins gegrond scheen te zijn, is natuurlijk; maar even natuurlijk is het ook, dat daardoor de angst en zorg bij het naderen van dien gehaten vijand werden vermeerderd, en allerlei nutteloote maatregelen genomen, om zijn binnendringen te beletten en zijnen aanval af te weren. Wat zij gebaat hebben, leert de ondervinding. De Cholera stoorde er zich niet aan, en zij zal er zich nooit aan storen, zoo dikwijls zij in den zin krijgt ons te bezoeken. Terwijl ik dit schrijf, liggen twee Brochures over deze ziekte voor mij. In de *eene*, geschreven onder den indruk van hare eerste verschijning in ons Land, door een

onzer bekwaamste Doctoren, dien ik van nabij ken en hoogacht, worden al de door mij bedoelde maatregelen, zoo als militaire cordons, quarantaines, afsluitingen, chloor-berookingen enz., krachtig verdedigd, omdat de auteur er van de Cholera voor zeer contagieus houdt of hield. In de *andere* daarentegen, geschreven in 1849 door den Munchenschen Hoogleeraar PFEUFER, en in 1853 vertaald door den Rotterdamschen Doctor BALLOT (*), wordt duidelijk genoeg te kennen gegeven, dat zulke maatregelen niets baten, en onder anderen gezegd: „Sommigen meenen, dat de Cholera zich altijd, anderen, dat zij zich nooit door een contagium voortplant; eene derde partij kent haar een gedeeltelijk aanstekend vermogen toe, zoodanig, dat men, wel is waar, in zeer zeldzame gevallen eene van Cholera-zieken uitgaande smetstof als oorzaak der verdere verbreiding aantoonen kan, maar dat zich onder zekere voorwaarden eene zoodanige vormen, en oorzaak van nieuwe ziektegevallen worden kan. Reeds nu kan men met veel zekerheid voorspellen, dat de laatste zienswijze in het vervolg de algemeene worden zal." En een weinig later: „Men kan zich de oorzaak van ieder bijzonder ziektegeval het best volgenderwijze voorstellen; zoolang de Cholera heerscht, is er in den dampkring der door haar bezochte streek eene zekere vreemdsoortige stof verbreid, welke iedereen inademt, en

(*) „Wenken omtrent de te volgen levenswijze en de middelen ter verhoeding der Cholera, gegeven door Dr. K. PFEUFER, Prof. aan de hoogeschool te Munchen, Oppermedicinaalraad, Lijfarts van den Koning van Beijeren, enz., voor onzen landaard bewerkt en met aanteekeningen voorzien door A. M. BALLOT, Med. Chir. et Art. Obst. Doctor." Te Rotterdam bij OTTO PETRI. Een uitmuntend boekje, waarvan in ons Land binnen weinige weken een derde druk noodig was, en dat bij het naderen of heerschen der Cholera allezins gelezen en behartigd verdient te worden.

waardoor iedereen den aanleg tot deze ziekte bekomt. Deze aanleg is echter op zich zelve nog niet genoegzaam, om iemand ziek te maken, maar om werkelijk de Cholera te weeg te brengen worden uitwendige schadelijke invloeden vereischt. Aan den aanleg tot Cholera kan men zich derhalve niet onttrekken, maar wel aan de oorzaken, welke gelegenheid tot hare uitbarsting geven, zoodat het eenigermate van iemand zelven afhangt, of hij die ziekte wil krijgen of niet."

Wat ik daar mededeelde, uit de Brochure van Prof. PFEUFER, omtrent de contagieusiteit der Cholera, stemt geheel overeen met mijn gevoelen, zoo als uit het een en ander in dit Verslag gezegde reeds duidelijk is gebleken. En dat gevoelen is gegrond op opmerkingen en ervaringen in 1849, 1853 en 1854 gemaakt. Wel zegt Dr. REILINGH in zijne boven aangehaalde Aanteekeningen: „Wat aangaat het veelbesproken vraagstuk der besmetting, hierin laat ons ook weder deze zoo naauwkeurig waargenomen Epidemie in het onzekere." En hij heeft gelijk, maar toch heeft zij, mijns inziens, de groote waarschijnlijkheid, dat zij niet onvoorwaardelijk besmettelijk is, weer vermeerderd, en ik geloof gerust hierbij te mogen voegen, dat dit ook zijne meening is zoowel als die van de beide andere geneeskundige leden onzer Commissie. In geen der vroegere jaren, in welke deze Stad door haar bezocht werd, heeft men ze van buiten aangebragt, en evenmin in 1853 en 1854. Alleen met betrekking tot het jaar 1849 meenen sommigen daaromtrent eenigen twijfel te mogen koesteren, maar, naar het mij voorkomt, laat zich het ontstaan van het eerste ziektegeval, dat destijds hier plaats vond, zeer wel verklaren, zonder de toevlugt te nemen tot het vermoeden, dat de patiënte de ziekte van Delft hierheen gebragt hebbe. Dat van de 77 Wakers en Waaksters, verleden najaar bij onze Commissie in

dienst, slechts ééne in een' ligten graad door de Cholera werd aangetast, ofschoon zij toen niet slechts met het verplegen der zieken, maar ook met het wasschen hunner kleederen en het afleggen en kisten der lijken belast waren, heb ik reeds gemeld, en pleit zeker evenmin voor het gevoelen der Contagionisten, als dat eene zuster van eene vrij erge patiënte, uit gebrek aan eene andere slaapplaats, of om haar te verwarmen, iederen nacht bij haar sliep, zonder zelve ziek te worden. In 1853 kregen van de 12 onzer Wakers en Waaksters geene, en in 1849 van de 142 slechts 11 in eene meerdere of mindere mate de Cholera, waarvan er 9 herstelden en 2 overleden. Tien hunner woonden in buurten, waar zij toen het hevigst woedde, en 7 er van kregen eerst de ziekte, nadat zij in hunne eigen woning doorgedrongen of een hunner naastbestaanden er aan overleden was. Van de Geneesheeren, die dagelijks bij herhaling, en van de Predikanten of Geestelijken, die ook dikwijls Choleralijders bezochten, is hier nooit iemand door haar aangetast; ook geen onzer Boden, die ook, althans voor een gedeelte, dagelijks in de ziekenkamers kwamen, heeft haar ooit gekregen, en wat mij zelven betreft — er was geen patiënt zoo erg, en geene woning zoo akelig, of ik ging er heen, in 1854 zoowel als vroeger, als ik begreep er nuttig te kunnen zijn, of pligt mij riep — en — *hulp van God verkregen hebbende, sta ik tot op dezen dag!*

Doch zoo waar en zeker het mij voorkomt, dat de Cholera niet besmettelijk is, gelijk sommige andere ziekten, en door geene persoonlijke overdraging, zonder begunstigende omstandigheden, kan ontstaan, hoe dikwijls het tegendeel ook schijnen en beweerd zijn moge; voor zoo waar en zeker houd ik het tevens, dat velerlei oorzaken, van ons menschen afhankelijk, den aanleg, dien ieder bewoner der plaats,

waar zij uitbreekt, er voor bekomt door de lucht, welke hij inademt, spoedig ontwikkelen, de vatbaarheid om er door aangetast te worden grootelijks vermeerderen kunnen, en dat zij dus, waar deze oorzaken aanwezig zijn, en men ze niet tracht weg te nemen, wel degelijk besmettelijk kan worden. De voornaamsten er van heb ik reeds genoemd, toen ik over de bemoeijingen onzer Commissie sprak. Haar getal is echter veel grooter, maar ik laat het aan Geneeskundigen over, om het publiek met die, welke het diëet enz. betreffen, nader bekend te maken, en het nadeelige er van, vooral bij het heerschen der Cholera, aan te toonen. Aan sommigen dier oorzaken, waarvan ik gewaagde, zoo als: *gebrek aan goed en het noodige voedsel*, *te weinig kleeding en dekking*, *morsigheid*, *het wonen in kleine*, *vochtige kamers enz.*, zijn alle leden van hetzelfde gezin in meerdere of mindere mate blootgesteld, en daarom is het ook volstrekt niet te verwonderen, maar integendeel zeer natuurlijk, dat vaak meer personen van hetzelve door de Cholera worden aangetast, als zij eens in zijne woning is doorgedrongen, en bij de reeds genoemde oorzaken ook nog *bezorgdheid over den patiënt en veronachtzaming van zich zelven komt.*

Maar ook van andere oorzaken, waardoor de aanleg voor deze Epidemie zich spoedig kan ontwikkelen, en die dus haar ontstaan zeer begunstigen en bevorderen, heb ik in het voorafgaande reeds hier en daar melding gemaakt, en onder de Cholera-lijders van 1849 en 1853 zoowel, als van 1854 ken ik er, bij welke zij, naar mijne overtuiging, vooral daardoor te voorschijn geroepen werd. Ik ken er, bij wie ze schijnt ontstaan te zijn door veel *vermoeijenis en inspanning*, door *toorn en drift*, door *schrik en hevige ontsteltenis* bij het hooren, dat een hunner bekenden plotseling

door haar aangetast en reeds overleden was, of om eenige andere reden. Ik ken er, die ze kregen door *droefheid en zorgen*, door *kommer en verdriet*, door *angst en vrees* voor zich zelven en de hunnen. En niet alleen bij anderen, maar ook bij mij zelven heb ik in die jaren den grooten invloed *van gemoedsaandoeningen* op de ontwikkeling van dien aanleg en het ontstaan dier ziekte opgemerkt. Niet weinige voorbeelden zou ik ten bewijze hiervan kunnen opnoemen, doch slechts twee zal ik mededeelen. In 1849 werd ik des namiddags ruim 3 uur geroepen bij een gezin, bestaande uit man, vrouw en twee kinderen. Een der laatstgenoemden was kort te voren door de Cholera aangetast en verkeerde in gevaarlijken toestand. Vooral de moeder was zeer beangst en ontsteld, en in hare bezorgdheid over het zieke kind, dacht zij niet aan het schijnbaar nog gezonde. Vruchteloos trachtte ik haar hierop opmerkzaam te maken en haar op te beuren en te bemoedigen, maar terstond na mijn vertrek zond ik er eene Waakster. Een paar uur later ging ik weder heen, en ik zag er drie lijders; en toen ik er weer een paar uur later nogmaals kwam, vond ik er . . . . . drie lijken! Met den man verliet ik de woning, de Waakster daarin achterlatende. Hij stond weder alleen in de wereld, en werd binnen weinige uren weduwnaar en kinderloos! — In het begin der Epidemie van 1854 werd mijne tegenwoordigheid vereischt bij een gezin, waarin 4 ziektegevallen voorkwamen, en waarvan er 3 met den dood eindigden. Des morgens hadden vader en zoon een kind en broeder begraven, en daarbij veel droefheid betoond. Te huis komende werden zij spoedig ongesteld. Bij mijn bezoek des namiddags vond ik beide als nieuwe lijders, en toen ik des avonds wederkwam, was hun lijden al geleden, hun strijd al gestreden Want vader en zoon, een

hupsche knaap, die des middags met kalmte over dood en eeuwigheid sprak, en er niet tegen opzag, dat hij zijnen des morgens grafwaarts gebragten broeder welligt spoedig zou volgen, waren beiden lijken, liggende op ééne slaapstede, de vader naast den zoon en de zoon naast den vader! Beide keeren werd ik bij het zien eener zoo groote en snelle verwoesting, door de Cholera aangerigt, op het diepst geschokt. Ik voelde, dat die schok te hevig was en mijn gansche gestel aangreep. Beide keeren kreeg ik in den daarop volgenden nacht eene vrij erge diarrhée, gepaard met het een en ander, wat mij te meer overtuigde van hoe grooten invloed gemoedsaandoeningen zijn op de vatbaarmaking voor de Cholera, in een' tijd, waarin zij heerscht. Weldra kreeg ik echter de noodige kalmte weder, en door het gebruik van een paar middelen, door mijn' Geneesheer voorgeschreven, en Gods hulpe herstelde ik heel spoedig, zoodat er ook bij het heerschen dezer laatste Epidemie niet één dag voorbijgegaan is, waarop ik mijne werkzaamheden niet konde verrigten.

En nu ten slotte en naar aanleiding van het zoo even beweerde nog een enkel woord. Het is niet te verwachten, dat ons Land langen tijd van een herhaald bezoek der Cholera bevrijd zal blijven. Vroeger of later zal zij zeker weder tot ons komen, en hoezeer ik ook wensch, dat deze profetie niet vervuld moge worden, zoo zijn er toch in mijn oog maar al te gegronde redenen om het tegendeel te veronderstellen. En dat wederkomen kunnen *wij* haar niet beletten, hoe gaarne wij het ook willen, want het staat niet in der *menschen* magt de eigenlijke of primitieve oorzaken van haar ontstaan te doen ophouden.

Maar wel staat het in hunne magt zich nader bekend te maken met deze ziekte, en hoe nader de Geneeskundigen door haren gedurigen terugkeer met haar bekend worden, des te gelukkiger zullen zij ook slagen in hare genezing en des te meer offers aan hare woede onttrekken. Wel staat het in hunne magt die oorzaken weg te nemen of althans te verminderen, waardoor de vatbaarheid voor haar ligt opgewekt of vermeerderd en hare verbreiding grootelijks bevorderd wordt. Wat onze Commissie te dien einde *vóór* en *na* haar uitbreken in deze Stad verleden najaar gedaan heeft, en welke uitkomsten hare bemoeijingen toen hebben opgeleverd, heb ik in deze bladen medegedeeld. Mogt iemand, die ze leest, denken, dat het een en ander, door haar verrigt, beter, of dat er nog meer door haar gedaan had kunnen worden, hij houde zich verzekerd, dat zij zijne wenken en raadgevingen met dank ontvangen en ze zich ten nutte maken zal, als dit noodig zijn en wezenlijk strekken mogt om haar het doel, hetwelk zij zich voorstelt, te eerder en zekerder te doen bereiken. Bij alles, wat zij deed, had zij, zoo als reeds gezegd en ook gebleken is, bepaaldelijk of althans inzonderheid den min of meer behoeftigen stand op het oog, omdat de voornaamste secondaire oorzaken der Cholera het meest in dezen stand gevonden worden en zij dien juist daarom ook het meest bezoekt en teistert. Men zorge dan altijd, doch vooral ook bij het naderen en heerschen dezer Epidemie, voor de armen en noodlijdenden, maar men doe zulks met beleid en omzigtigheid, opdat uit het goede, hetwelk men dan doet, later niet veel kwaad geboren worde. Aan de Plaatselijke Besturen zij aanbevolen, dat zij een streng toezigt houden op de publieke zindelijkheid, en zulke maatregelen nemen, die luide en krachtig getuigen, dat zij belang stellen in het lot der zieken niet alleen, maar ook in het behoud

en bevorderen van de gezondheid der niet-zieken; aan de Diakenen der verschillende gezindten, dat zij de door hen gealimenteerden dikwijls bezoeken, hen, zoo mogelijk, wat ruimer bedeelen, opdat zij geen gebrek lijden aan het noodige voedsel, en ten sterkste bij hen aandringen op reinheid en zindelijkheid; aan de Geneeskundige Commissiën, dat zij, voor zoover dit van haar afhangt, in tijds het Publiek opmerkzaam maken op al datgene, wat zeer zeker schadelijk is, en in het doen van hetgeen haar nuttig en noodig toeschijnt zich niet laten weerhouden door de in dezen kwalijk geplaatste zucht om geene bezorgdheid te verwekken.

Maar terwijl men zóó voor anderen zorgt, vergete men bij het naderen en heerschen dezer ziekte niet, ook voor zich zelven en de zijnen te zorgen. Men doe dit echter zonder angstvalligheid, maar op eene verstandige wijze, met ernst en volharding, want voorwaar, de Cholera is geen vijand, met wien men spotten kan, als hij in onze nabijheid is, en een verdrag sluiten, als wij reeds in zijne magt zijn! Niemand wane zich geheel veilig voor zijnen aanval en achte hem gering, want wie dit doet, wordt te ligter door hem overvallen en legt zelf den grond tot zijne nederlaag! Doch niemand achte hem ook onoverwinnelijk en vreeze hem te zeer, opdat hij niet te eerder door hem aangetast en te ligter zijne prooi worde! De levenswijze, waarbij men zich in den regel zeer wél bevindt, volge men ook bij het heerschen dezer Epidemie, met wat meer omzigtigheid en niet minder gestrengheid. Tot geene kwakzalverijen neme men zijne toevlugt, maar men raadplege zijnen Geneesheer, zoodra men zich werkelijk ongesteld gevoelt. Bovenal kweeke men eene blijmoedige stemming aan bij zich zelven en de zijnen, en verschaffe zich dat middel, hetwelk het beste is, zoowel tegen te groote vrees voor deze kwaal als tegen die voor alle kwa-

len der aarde, en verkrijgbaar voor een iegelijk — het vast geloof in God, als onzen Hemelschen Vader, zonder wiens wil geene musch ter aarde en geen haar van onze hoofden valt; die niet bedroeft, dan om eens te kunnen verblijden, en ons bezoekt ten onzen nutte, gelijk een Heelmeester, die smarte aandoet en wondt, om het geheele ligchaam te behouden en het leven te redden! Want zijn wij met dat geloof vervuld, dan bezitten wij de noodige bedaardheid en kracht om ons met beleid te wapenen als die geduchte vijand ons bedreigt, en al moge dan ook ons ligchaam sidderen, wanneer hij al nader en nader komt en zijne slagtingen onder ons aanrigt, onze geest ziet dan tevens een' magtigen arm over ons uitgestrekt, en eene vaste burgt voor ons gebouwd door den altijd wakenden Helper in den nood, opdat wij niet vreezen, maar kalm en gerust zijn zouden in Zijne hoede!

